

Η βυζαντινή Μοσυνόπολη. Από τη Μαξιμιανούπολη στη Μεσήνη (4ος – 14^{ος} αι.)

Κωνσταντίνα Ευκλείδου

Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Περίληψη: Η Μοσυνόπολη βρίσκεται στα ΒΔ της Κομοτηνής. Κατοικούνταν από την αρχαιότητα και ονομαζόταν Porsula. Από τον 4ο αι. μ. Χ. μαρτυρείται στη θέση εκείνη η Μαξιμιανούπολη, που μετονομάστηκε σε Μοσυνόπολη (τέλη του 9ου αι), πρωτεύουσα του θέματος του Βολερού. Χρησιμοποιήθηκε από τον Βασίλειο Β' (αρχές 11^{ου} αι.) και τον Μιχαήλ Δ' (μέσα 11^{ου} αι.), ως στρατιωτική βάση. Ο Αλέξιος Α' Κομνηνός συνέλαβε και φυλάκισε εκεί τους λιποτάκτες Μανιχάιους (1083). Βρίσκουμε την Messinopolim στο δρομολόγιο που ακολούθησε η 4^η στρατιά της Α' Σταυροφορίας (1096). Καταλήφθηκε πρόσκαιρα από Νορμανδούς και ελευθερώθηκε από τον Αλέξιο Βρανά (1185). Στα τέλη του 12^{ου} αι καταλήφθηκε από το Βούλγαρο Ιβαγκό – Αλέξιο και ο Αλέξιος Γ' την ανακατέλαβε (1199/1200). Έγινε θέατρο πολλών επεισοδίων που σχετίζονται με την ιστορία του Βυζαντίου κατά τη Φραγκοκρατία. Το 1205 καταστράφηκε από τον Ιωαννίτση. Το 1225 ο Θεόδωρος Δούκας την περιέλαβε στις κατακτήσεις του. Μετά την ήττα του όμως από τον Ιωάννη Ασάν Β' (1230), πέρασε και πάλι στην κατοχή των Βουλγάρων. Θα επανέλθει στο Βυζάντιο με τον Ιωάννη Βατάτζη το 1242. Η τελευταία αναφορά στη «Μεσήνη» γίνεται από τον Ιωάννη Στ' Καντακουζηνό αναφορικά με το έτος 1347. Μετά την εγκατάλειψή της, οι κάτοικοί της μεταφέρθηκαν στα γειτονικά Κουμουτζηνά. Έτσι, αποτέλεσε τη μητέρα - πόλη της Κομοτηνής.

Λέξεις κλειδιά: Porsula, Μαξιμιανούπολη, Μοσυνόπολη, Βολερό, Βασίλειος Β', Μιχαήλ Δ', Αλέξιος Α' Κομνηνός, Μανιχάιοι, Messinopolis, Α' Σταυροφορία, Νορμανδοί, Αλέξιος Βρανάς, Ιβαγκός – Αλέξιος, Αλέξιος Γ', Φραγκοκρατία, Ιωαννίτσης, Θεόδωρος Δούκας, Ιωάννης Ασάν Β', Ιωάννης Βατάτζης, «Μεσήνη», Ιωάννης Στ' Καντακουζηνός, Κουμουτζηνά.

1. Εισαγωγή

Στους πρόποδες του Παπίκιου όρους¹, περίπου 2-3 χιλιόμετρα νότια και σε απόσταση 7 περίπου χιλιομέτρων δυτικά της Κομοτηνής (βυζ. Κουμουτζηνών), κοντά στο χωριό Μίσχος, στα νότια της σιδηροδρομικής γραμμής και στα ανατολικά του ποταμού Τραύου, που διέρχεται την κοιλάδα της Κερασέας, βρίσκονται τα ερείπια της βυζαντινής Μοσυνόπολης².

Η θέση της στο μέσον περίπου της πεδιάδας του Ν. Ροδόπης και σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα τής επέτρεπε να εποπτεύει την περιοχή, ενώ παράλληλα αποτελούσε κομβικό σημείο των οδών που διέσχιζαν τη Θράκη, αφού από αυτήν διερχόταν η Εγνατία οδός³, ενώ, όσον αφορά τον άξονα Βορρά-Νότου, η

¹ Χωνιάτης, 426, 25 - 26 : «...είς Μοσυνόπολιν ἀφικόμεθα και τῷ Παπυκίῳ προσβαίνειν ἐμέλλομεν...» - Βλ. Στ. Κυριακίδης, Παπίκιον, 220, 221, 223

² Βλ. C. Asdracha, Rhodopes, 104 - P. Soustal, Thrakien, 370- N. Ζήκος, Οδοιπορικό, 73, 74 - X. Δαδήρας, Εγνατία οδός, 105

³ Η Εγνατία οδός κατασκευάστηκε το β' μισό του 2ου αι. μ. Χ και κατά τη ρωμαϊκή εποχή ήταν η σπουδαιότερη οδική αρτηρία και η πιο σύντομη γραμμή επικοινωνίας ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση. Ξεκινούσε από το Δυρράχιο και την Απολλωνία, στα παράλια της Αδριατικής και διερχόταν από την Αχρίδα, την Έδεσσα, τη Θεσσαλονίκη τη γέφυρα του Στρυμόνα και την Αμφίπολη και έφθανε στους Φιλίππους ακολουθώντας τους βόρειους πρόποδες του Παγγαίου. Συνεχίζοντας τη

Μοσυνόπολη βρισκόταν πάνω στην οδό η οποία, ξεκινώντας από τον Δούναβη και αφού διερχόταν το Τέρνοβο και τη Βερόη, κατέληγε στη Μαρώνεια⁴.

Σήμερα διακρίνεται το σχέδιο ορθογωνίου οχυρωματικού περιβόλου με συνολικό μήκος περιμέτρου περίπου 2.500 μ. (400 μ. στις στενές και 800 μ. στις μεγάλες πλευρές) που περιέκλειε έκταση 320-330 στρεμμάτων, κατασκευασμένου με αργολιθοδομή και πάχος κυμαινόμενο από 2,6 έως 4 μέτρα, στη νοτιοανατολική πλευρά του οποίου υπήρχε κυκλική έπαλξη⁵. Υπολογίζονται 40 πύργοι στο σύνολο της περιμέτρου, από τους οποίους οι τέσσερις γωνιακοί είναι κυκλικοί. Η πυκνότητα των πύργων βοήθησε τους αμυνόμενους στην ευχερέστερη αντιμετώπιση των επιθέσεων και δυσχέρανε τους επιτιθέμενους, που αναγκάζονταν να διασπάσουν τις δυνάμεις τους σε επιμέρους τμήματα. Την άμυνα του κάστρου ενίσχυαν πρόσθετοι φυσικοί χείμαρροι στη βόρεια και τη δυτική πλευρά, δίκην τάφρου⁶. Αν η περίμετρος των οχυρώσεων και το εμβαδόν της έκτασης που αυτές περικλείουν σχετίζεται με το μέγεθος των πόλεων, η Μοσυνόπολη ήταν η μεγαλύτερη πόλη όχι μόνο στην περιοχή της Θράκης αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας μετά τη Θεσσαλονίκη⁷.

2. Μαξιμιανούπολη (4ος – 9ος αι.)

Η Μοσυνόπολη κατοικούνταν από την αρχαιότητα και ονομαζόταν Porsulis ή Pyssoali⁸. Έχει εκφραστεί η άποψη πως ταυτίζεται με την αρχαία θρακική πόλη Impara⁹. Ωστόσο, από τον 4ο αι. μ. Χ. μαρτυρείται από τον Αμμιανό Μαρκελλίνο (332 – 395 μ. Χ.¹⁰) στη θέση εκείνη η Μαξιμιανούπολη, παρακείμενη της Εγνατίας οδού¹¹, η οποία αναφέρεται σαφώς ως πόλη στο οδοιπορικό Itinerarium Antonini του 3^{ου} αι. Επομένως, το όνομα Μαξιμιανούπολη υιοθετήθηκε οπωσδήποτε πριν από το

διαδρομή της έφθανε στη Χριστούπολη (σημ. Καβάλα) απ' όπου και κατευθυνόταν ανατολικά. Περνούσε από την Ξάνθεια, προχωρούσε στο Περιθεώριον και ακολουθώντας τη διαδρομή του σημερινού αυτοκινητόδρομου μέσω του Ιάσμου, Πολύανθου, Μοσυνούπολης, βόρειας πλευράς του φρουρίου της Κομοτηνής, Αρίσβης, Μάκρης, διερχόταν στη συνέχεια από την Τραϊανούπολη, τα Κύπελα, την Ηράκλεια και κατέληγε στην Κωνσταντινούπολη. Από τον 4^ο αι. μ.Χ., μετά την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, η Εγνατία οδός έπαψε να διαδραματίζει τον πρωταρχικό ρόλο που είχε στην ρωμαϊκή περίοδο. Εξακολούθησε ωστόσο να εξυπηρετεί κυρίως την επικοινωνία της Θεσσαλονίκης με την Κωνσταντινούπολη. Βλ. Χ. Μπακιρτζής - Δ. Τριαντάφυλλος, Θράκη, 40 - P. Soustal, Thrakien 136-138 - Χ. Κυριαζόπουλος, Θράκη, 54 - Πρβ. C. Asdracha, Rhodopes, 25, η οποία υποστηρίζει πως η Εγνατία μετά τα Κουμουτζηνά κατευθυνόταν στη Μαρώνεια, στα νότια παράλια της Θράκης και έφθανε στη Μάκρη κινούμενη κατά μήκος των ακτών.

⁴Βλ. P. Soustal, Thrakien 141 - Χ. Κυριαζόπουλος, Θράκη, 56

⁵Βλ. Χ. Πέννας, Μνημεία, 338 – 340 - P. Soustal, Thrakien, 370 - Ν. Ζήκος, Οδοιπορικό, 74 - Χ. Δαδήρας, Εγνατία οδός, 113 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 29

⁶Βλ. Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 29

⁷Ό.π., 31. Επισημαίνει ωστόσο ότι αγνοούμε την περίμετρο της γειτονικής Τραϊανούπολης.

⁸ Itineraria Antonini Augusti, 99: “Porsulis quae modo Maximianopolis” και «Pyssoali nunc Maximianopolis” - Βλ. Στ. Κυριακίδης, Παπίκιον, 34 – 35 - Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις, 138 - Χ. Μπακιρτζής - Δ. Τριαντάφυλλος, Θράκη, 37 - Χ. Μπακιρτζής, Βυζαντινή Θράκη, 183 - Χ. Δαδήρας, Εγνατία οδός, 112 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 11

⁹ Itineraria Antonini Augusti, 331 - Βλ. Κ. Τρεμόπουλος, Κομοτηνή - Χ. Δαδήρας, Εγνατία οδός, 112

¹⁰Βλ. Ι. Καραγιαννόπουλος, Πηγαί, 102

¹¹ Ammianus Marcellinus, I, 64, 19: « Rodopa huic hadnexa Maximianoupolim habet et Maroneam et Aenum...» - Βλ. P. Soustal, Thrakien, 369

τέλος του 3^{ου} αι., αφού το αργότερο τότε χρονολογείται το *Itinerarium Antonini*¹² και έχει ταυτιστεί με βεβαιότητα ως σταθμός της Εγνατίας¹³ Η Μαξιμιανούπολη ιδρύθηκε πιθανόν από τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Γάιο Γαλέριο Βαλέριο Μαξιμιανό¹⁴, προς τιμήν του οποίου απέκτησε το όνομα που έφερε στο εξής¹⁵. Η πόλη ανήκε στην επαρχία Ροδόπης¹⁶ του θέματος Θράκης¹⁷, σύμφωνα με τον *Συνέκδημο* του Ιεροκλέους, και αριθμείται μεταξύ των επτά πόλεων της επαρχίας αυτής¹⁸.

Οι ανασκαφές έφεραν στο φως: 20 κτιστούς κιβωτιόσχημους τάφους και ένα καλυβίτη, καθώς και 14 παιδικούς, από τους οποίους οι 7 ήταν καλυβίτες, ένας λακκοειδής και οι υπόλοιποι 6 ταφικοί πίθοι. Οι περισσότεροι ήταν ακτέριστοι, αλλά

¹²Βλ. Χ. Δαδήρας, *Εγνατία οδός*, 112

¹³ *Itineraria Antonini Augusti*, 99: “*Porsulis quae modo Maximianopolis*” - *Itinerarium Hierosolymitanum*, 602: “*civitas Maximianopolis*” - Βλ. T. L. F. Tafel, *Egnatia*, 22 - 23- Π. Γεωργαντζής, *Τραϊανούπολις*, 30 - 31 P. Soustal, *Thrakien*, 369- Χ. Δαδήρας, *Εγνατία οδός*, 105 - Για τη χρονολόγηση βλ. *Itinerarium Hierosolymitanum*, 602, σελ. XXIX κ.,ε.

¹⁴ Ο Γάιος Γαλέριος Βαλέριος Μαξιμιανός διορίστηκε το 293μ.Χ. από τον Διοκλητιανό καίσαρα της Ιλλυρίας και της Θράκης. Η κύρια κατοικία του βρισκόταν στην Θεσσαλονίκη, όπου σώζεται τμήμα του ανακτορικού του συγκροτήματος. Διακρίθηκε κυρίως για τις στρατιωτικές του επιτυχίες που απεικονίζονται στη γνωστή αψίδα της Θεσσαλονίκης (Αψίδα του Γαλερίου). Τον Μάιο του 305, μετά την παραίτηση του Διοκλητιανού ανήλθε στο αξίωμα του Αυγούστου της Ανατολής. Πέθανε στη Νικομήδεια το 311μ.Χ. Παρότι ήταν επί Διοκλητιανού ο κύριος εισηγητής του διωγμού των χριστιανών, πριν το θάνατό του εξέδωσε διάταγμα αναστολής των διωγμών, το οποίο αποτέλεσε ουσιαστικά την απαρχή της επίσημης καταδίκης της ειδωλολατρίας. - Βλ. T. E. Gregory, *Galerius*, 817

¹⁵ Βλ. Χ. Δαδήρας, *Εγνατία οδός*, 112 -B. Leadbetter. *Biographies*, 228.

¹⁶ Η επαρχία της Ροδόπης κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο είχε έδρα την Τραϊανούπολη και εκτεινόταν νότια της οροσειράς της Ροδόπης από τον Νέστο ή λίγο δυτικότερα, μέχρι και πέρα από τον Έβρο, στα Μάλγαρα, απ' όπου έκλινε προς Νότον και κατέληγε στον Μέλανα κόλπο ανατολικά της Αίνου. - Βλ. Π. Γεωργαντζής, *Τραϊανούπολις*, 91 και του ίδιου *Εκκλησιαστική οργάνωση*, 203

¹⁷ Η σύσταση του θέματος Θράκης, το οποίο είχε έδρα την Αρκαδιούπολη - σημερινό Lule Burgas - τοποθετείται μεταξύ των ετών 680 - 687. Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, χρονολογούνταν στα τέλη της βασιλείας του Κωνσταντίνου Δ΄ (668 - 685) και η δημιουργία του οφειλόταν στην προσπάθεια του Βυζαντίου να αντιμετωπίσει τους Βουλγάρους που - σύμφωνα με τον Θεοφάνη (356,18 κ.ε.) - είχαν περάσει τον Δούναβη περίπου το 679 μ. Χ. (Κων.Πορφ.Θεμ., 84,5 - 7. και 84,29 - 31 - Βλ. Στ. Κυριακίδης, *Βολερόν*, 118 - P. Lemerle, *Philippe*, 121 - H. Antoniadou - Bibicou, *Histoire maritime*, 70 - N. Oikonomides, *Listes*, 349 - Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Μακεδονία*, 47 και της ίδιας, *Ιστορία*, τ.Β΄₁, 287 - Μ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, *Παρακμή*, 47 - 48 και σημ. 39 - Ι.Καραγιαννόπουλος, *Διοικητικό σύστημα*, 10 - Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη*, 84) Τα γεωγραφικά του όρια δεν ήταν σαφή. Σύμφωνα με τον Ν. Οικονομίδη (Ν. Οικονομίδης, *Πολιτεία*, 171) τα βόρεια σύνορα του θέματος Θράκης έφθαναν σε απόσταση περίπου 60 χλμ. νοτιώς του Δούναβη, τα νότια ήταν το Αιγαίο και η Προποντίδα και τα ανατολικά ο Εύξεινος Πόντος. Οι απόψεις δίστανται ως προς το δυτικό του όριο: ήταν ή ο Νέστος (Στ. Κυριακίδης, *Βολερόν*, 312- Βλ. P. Lemerle, *Philippe*, 125 - Ι.Καραγιαννόπουλος, *Διοικητικό σύστημα*, 11) ή ο Στρυμόνας (Βλ. Ν. Οικονομίδης, *Πολιτεία*, ό.π., - Α. Stavridou - Zafra, *Slav Invasions*, 175 - Ι.Καραγιαννόπουλος, *Διοικητικό σύστημα*, 30.)

¹⁸ Ιεροκλής Γραμματικός, σελ.12,634,6, ο οποίος αναφερόμενος στην επαρχία Ροδόπης αναγράφει τα εξής: «*Πόλεις ζ΄ Αίνος· Μαξιμιανούπολις· Τραϊανούπολις· Μαρόνεια· Τόπειρος, νῦν Ρούσιον· Νικόπολις· Κερεόπυργος*» - (Λανθασμένα ο Ε.Honigmann ταυτίζει την Μαξιμιανούπολη με την Κομοτηνή). Δεν είναι ωστόσο σαφές αν η σειρά με την οποία αναγράφονται οι πόλεις είναι τυχαία ή υποδηλώνει την ισχύουσα κατάταξή τους στα διοικητικά πρωτόκολλα του Βυζαντινού κράτους - Βλ. C. Asdracha, *Rhodopes*, 104, σημ.9 - Π. Γεωργαντζής, *Τραϊανούπολις*, 31 - Ο Κων.Πορφ.Θεμ., 85,86. αναφερόμενος στο «*Θρακῶν*» θέμα εκθέτει «*κατά τον Ιεροκλέους Συνέκδημον*», όπως δηλώνει, τις επαρχίες που το απαρτίζουν και τις πόλεις που περιλαμβάνει η καθεμιά («*Εἴπωμεν τοίνυν ὡς ἡ ἀρχαία τάξις ἐκράτει καὶ αὐτῶν τῶν ἐπαρχιῶν (του Θρακῶν θέματος) τὰ ὀνόματα.*») Και στην «*ἐπαρχία Ροδόπης*» απαρτιθμεί «*πόλεις ζ΄· Παρθικόπολις, Ἡράκλεια Στρυμόνου, Αἴνος, Μαξιμιανούπολις, Σέρραι, Φίλιπποι, Τραϊανούπολις.*» - Βλ. T. L. F. Tafel, *Egnatia*, 23 - P. Soustal, *Thrakien*, 369 - Χ. Κυριαζόπουλος, *Θράκη*, 165 - Χ. Δαδήρας, *Εγνατία οδός*, 105 - Ν. Ζήκος, *Μαξιμιανούπολις*, 14

σε ορισμένους, καθώς και στην γύρω περιοχή, βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα του Κωνσταντίνου Β΄, που είχαν κοπεί μεταξύ των ετών 335-337 και 343-348 μ.Χ. και επομένως, ανήκουν σε νεκροταφείο της πρώιμης βυζαντινής περιόδου¹⁹. Η πληθώρα των τάφων αποδεικνύει ότι η πόλη ήταν σημαντικό κέντρο της Θράκης κατά τον 4^ο αιώνα²⁰. Επίσης, στο νεκροταφείο της Μαξιμιανούπολης ανακαλύφθηκε ενεπίγραφη μαρμάρινη επιτύμβια στήλη σε σχήμα σταυρού του 5^{ου} – 6^{ου} αι. μ. Χ.²¹, ενώ από τον αρχαιολογικό χώρο προέρχονται τρεις ενεπίγραφες μαρμαρίνες πλάκες και γλυπτά αρχιτεκτονικά μέλη μιας βασιλικής της πρώιμης βυζαντινής περιόδου που ανακαλύφθηκαν στη θέση Υφαντές, περίπου 2χλμ. ανατολικά²².

Τα παραπάνω αποδεικνύουν την εκκλησιαστική οργάνωση της Μαξιμιανούπολης²³. Η πόλη ήταν κατά τα τέλη του 4^{ου} και τις αρχές του 5^{ου} αι. έδρα επισκοπής της μητροπόλεως Τραϊανουπόλεως²⁴ και εκπροσωπήθηκε στην Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Εφέσου (431μ.Χ.)²⁵ από τον επίσκοπο Εννέπιο²⁶ και στην Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνος (451 μ. Χ.)²⁷ από τον επίσκοπο Σερήνο²⁸. Μετά την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο και κατά το διάστημα 451–459 μ.Χ. χρονολογείται η πρώτη αποδυνάμωση της μητροπόλεως Τραϊανουπόλεως, οπότε η επισκοπή Μαξιμιανούπολεως αποσπάται από την πνευματική της ευθύνη, ανακηρύσσεται αυτοκέφαλη²⁹ και ως τέτοια εκπροσωπείται και πάλι από τον Σερήνο

¹⁹ Βλ. Ε. Πεντάζος, Αρχαιότητες, 362 - 364- Ε. Μακρή, Τάφοι, 347 - P. Soustal, Thrakien, 370 - N. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις,, 24

²⁰ Βλ. Ε. Πεντάζος, Αρχαιότητες, 364- P. Soustal, Thrakien, 370

²¹ Η στήλη έφερε την επιγραφή: « +Ενθάδε κατάκτε Ζωτικός περατικ(ός) πόλε(ως...) ο [...]. Βλ. Χ. Μπακιρτζής - Δ. Τριαντάφυλλος, Θράκη, 48 - P. Soustal, Thrakien, 370 - N. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις,, 25- Το όνομα Ζωτικός είναι σπάνιο στην περιοχή της Θράκης. Η έκφραση περατικός δηλώνει εκείνον που βρίσκεται ή κατοικεί στην αντίπερα όχθη θάλασσας ή ποταμού. Περατικός λεγόταν συνήθως ο δημότης των δήμων που βρίσκονταν στην πέρα πλευρά της Κωνσταντινούπολης, το σημερινό Πέραν (περατικοί δήμοι) - N. Ζήκος, ό.π.

²² Βλ. Α.Κ. Βαβρίτσας, Αρχαιότητες, 388 και του ίδιου, Μνημεία, 483- P. Soustal, Thrakien, 370

²³ Βλ. Ε. Μάρκη, Τάφοι, 348

²⁴ Κατά την εποχή εκείνη στην επαρχία Ροδόπης υπήρχε ένας μητροπολίτης, ο Τραϊανουπόλεως, και έξι επίσκοποι: ο Αίνου, ο Κυμψάλων, ο Μαρωνείας, ο Μαξιμιανουπόλεως, ο Τοπεύρου και ο Νικοπόλεως. - Βλ. Π. Γεωργαντζής, Εκκλησιαστική οργάνωση, 204

²⁵ Η Σύνοδος αυτή καταδίκασε τον Νεστοριανισμό. Βλ. Ευάγγριος, 8, 7 - 32-Θεοφάνης, 89.13 κ.ε. - Πρβ Ι.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία, τ. Α΄, 258

²⁶ Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος, 5, 54/2, 21, 17/2, 56, 30/7, 86, 114: «Εννέπιος επίσκοπος Μαξιμιανουπόλεως» - Βλ. P. Soustal, Thrakien, 369

²⁷ Η Σύνοδος αυτή απεφάνθη ότι η θεία και η ανθρώπινη φύση του Χριστού είναι τέλειες και αχώριστες και καταδίκασε τον Μονοφυσιτισμό και τον Νεστοριανισμό. - Βλ. Ευάγγριος, 39, 9-29 - Θεοφάνης, 105.21 κ.ε. - Πρβ Ι.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία, τ. Α΄ 277

²⁸ Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος, 2, 1, 2/2, 60, 38/2, 70, 9/2, 88, 33/2, 101, 3, /2, 134, 39/2, 147, 1: «Σερήνος ό... επίσκοπος Μαξιμιανουπόλεως Ροδόπης...» - Βλ. P. Soustal, Thrakien, 369

²⁹ Σύμφωνα με τον Γ. Κονιδάρη πιθανή εξήγηση του γεγονότος είναι η γεινίαση της Θράκης με την πρωτεύουσα, οπότε το αίτημα των επισκόπων για προαγωγή γινόταν ευκολότερα αποδεκτό. Ίσως όμως συντελούσαν και προσωπικοί λόγοι, όπως η εκτίμηση στην προσωπικότητα του επισκόπου. (Μητροπόλεις, 75). Κατά τον Π. Γεωργαντζή, οι πιθανότεροι λόγοι ήταν η πληθυσμιακή αύξηση, η εμπορική κίνηση ή στρατιωτικές /πολιτικές σκοπιμότητες. (Τραϊανούπολις, 128) - Βλ. και Ι. Σιγούρος, Νομός Ροδόπης, 76

στην Σύνοδο του 459³⁰ και από τον επίσκοπο Ευστάθιο³¹ στην Ε΄ Οικουμενική Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως (553 μ. Χ) επί Ιουστινιανού Α΄(527 – 565)³².

Ωστόσο, η θέση της Μαξιμιανούπολης και των άλλων γειτονικών πόλεων στον άξονα της Εγνατίας οδού, πέρα από θετικά είχε και αρνητικά αποτελέσματα. Δεδομένου ότι οι διακινήσεις των στρατευμάτων γίνονταν από τη σημαντική αυτή οδό, ήταν εύλογο να δεχθούν πολλές επιθέσεις. Σύμφωνα με τον Προκόπιο ο Ιουστινιανός, μετά τις καταστροφές που προκάλεσαν οι επιδρομές των Σκλαβήνων³³, ανακατασκεύασε τις οχυρώσεις της³⁴, κάτι που αποδεικνύει τη σημασία της πόλης κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αιώνα.

Κατά τον 7^ο αι. η Μαξιμιανούπολη παρουσιάζεται στον κατάλογο των αυτοκέφαλων αρχιεπισκοπών στην έκθεση του Ψευδο -Επιφανίου (7ου αι. μ.Χ.)³⁵ ³⁶ και συνεχίζει να εμφανίζεται ως αρχιεπισκοπή³⁷ στους καταλόγους των τάξεων πρωτοκαθεδρίας (Notitiae) του β΄ μισού του 8ου αι³⁸.

³⁰ Mansi, VII 919, XVII, 376: «*Serenus Episcopus metropoleos Maximaianoypoleos*»– Ο όρος μητρόπολη στη Δύση χρησιμοποιούνταν με την έννοια της αυτοκέφαλης επισκοπής. -Βλ. Γ. Κονιδάρης, Μητροπόλεις I, 38,78 - Π. Γεωργαντζής, Εκκλησιαστική οργάνωση, 204 - P. Soustal , Thrakien, 369

³¹Ε΄ Οικουμενική Σύνοδος,1,5,5/21,34/1,34,2/1,40,34/1,204,36/1,226,17:«*Eustathius...episcopus Maximianopolitanorum metropoleos*» - Βλ. P. Soustal , Thrakien, 369

³² Η Σύνοδος αυτή καταδίκασε τον Μονοφυσιτισμό Η σύγκλησή της οφειλόταν στην προσπάθεια του Ιουστινιανού Α΄ να επικρατήσει ενιαίο δόγμα σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Βλ. Ευάγγιος, 186,23 – 189,34 - Πρβ Ι.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία, τ. Α΄ 545 - 546

³³ Προκόπιος, Υπέρ των πολέμων,II,442 : « *Οὔτοι δὲ (οἱ Σκλαβήνοι) ...μέχρι ἐς θάλασσαν ληισάμενοι ἐφεξῆς ἅπαντα ...εἶλον*» - Βλ. Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις,32

³⁴ Προκόπιος, Περί κτισμάτων 4,11,9,1 -10,3: « *Οὔτοι δὲ (οἱ Σκλαβήνοι) ...μέχρι ἐς θάλασσαν ληισάμενοι ἐφεξῆς ἅπαντα ..εἶλον...καὶ μὴν καὶ ἄλλων τῶν ἐπὶ Ρωδόπης πόλεων ...ἀνέστησεν. ἐν αἷς Τραϊανούπολις τε καὶ Μαξιμιανούπολις εἰσὶν ὧν περ ἐπὶ ἠνῶρθωσε τὰ ἐν προβόλοις σαθρὰ γεγονότα.*» - Βλ. Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις,32 - P. Soustal, Thrakien, 369 - N. Ζήκος , Μαξιμιανούπολις,25

³⁵ Βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Πηγαί,187

³⁶ Ψευδο -Επιφάνιος,535,41 -535,50: «*Περὶ τῶν αὐτοκέφαλων ἀρχιεπισκοπῶν.....ἐπαρχίας Ρωδόπης ὁ Μαξιμιανούπολεως*», που αναπαράγεται και στο έργο του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (905 -959) «Περὶ βασιλείου τάξεως». (791,17 - 18 και 793, 7 -13) - Βλ. P. Soustal , Thrakien,369 -Η αναβάθμιση της Μαξιμιανούπολης επιβεβαιώνεται και από δύο Notitias εποχής Φωκά (602 – 610) και Ηρακλείου (610 – 641) κατά τις οποίες η μητρόπολη Τραϊανούπολεως είχε ως επισκοπές μόνο την Τόπειρο και την Αναστασιούπολη - Βλ. Parthey, 158 – 159 - Gelzer, 542 –Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις,99 και του ίδιου , Εκκλησιαστική οργάνωση, 204

³⁷ Ο τίτλος του αρχιεπισκόπου αποδιδόταν στους επισκόπους που ανακηρύσσονταν αυτοκέφαλοι από τον μητροπολίτη της περιφέρειάς τους και υπάγονταν απ΄ ευθείας στο Πατριαρχείο. Οι αυτοκέφαλοι αρχιεπίσκοποι ήταν επομένως στην ουσία αυτοκέφαλοι επίσκοποι. Ο τίτλος του αρχιεπισκόπου ήταν απλώς τιμητικός . - Πρβ. Γ. Κονιδάρης, Μητροπόλεις I, 39 και σημ. 2

³⁸Notitia Episcopatum, VI,148,54 και VIII,164,54: «*Περὶ τῶν αὐτοκέφαλων ἀρχιεπισκοπῶν.....ἐπαρχίας Ρωδόπης ὁ Μαξιμιανούπολεως*» - Βλ. C. Asdracha, Rhodopes ,105 – Για τη χρονολόγηση βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Πηγαί, 214. – Αντιθέτως βλ. C. Asdracha, ὁ.π., η οποία χρονολογεί τους καταλόγους στον 9ο αι.

3. Μοσυνόπολη

9ος αι.

Στα τέλη του 9^{ου} αι., στη Σύνοδο του 879³⁹ μαρτυρείται μεταξύ των επισκόπων που συμμετείχαν υπό τον μητροπολίτη Τραϊανουπόλεως η παρουσία του επισκόπου «*Παύλου Μοσυνοπόλεως*»⁴⁰. Πρόκειται για την άλλοτε αρχιεπισκοπή Μαξιμιανουπόλεως που κατά την εποχή εκείνη μετονομάστηκε σε Μοσυνόπολη ή Μοσυνούπολη⁴¹, αποκτώντας πλέον το βυζαντινό της όνομα - πιθανόν μετά από μια προσωρινή ερήμωση, λόγω καταστροφής, σεισμού ή λεηλασίας⁴² - και τέθηκε και πάλι υπό την δικαιοδοσία του μητροπολίτη Τραϊανουπόλεως⁴³. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το όνομα αυτό οφείλεται στους ξύλινους πύργους που κατασκευάστηκαν όταν την ξανάχτισαν (μόσσυνες=πύργοι)⁴⁴.

Μια άλλη μεταβολή που επίσης παρατηρείται κατά τον 9^ο αι. είναι η μνεία του «*Βολερού*» στις πηγές⁴⁵. Συμφωνα με τον Στ. Κυριακίδη επρόκειτο για γεωγραφική περιφέρεια που είχε έδρα την Μοσυνόπολη, αντιστοιχούσε περίπου στη σημερινό νομό Ροδόπης και Ξάνθης, έχοντας ως βόρειο σύνορο την οροσειρά της Ροδόπης (Παπίκιο όρος), νότιο το Αιγαίο πέλαγος, δυτικό τον Νέστο και ανατολικό τα στενά των Κορπίλων (Μάκρη) και είναι πιθανόν ότι ανήκε στο θέμα Θράκης ως την ίδρυση του θέματος Μακεδονίας (789-802)⁴⁶, ενώ μετά την ίδρυση του τελευταίου περιελήφθηκε για σύντομο χρονικό διάστημα σε εκείνο και στη συνέχεια, μετά την

³⁹ Mansi, 17 A,371 - 530. - Η Σύνοδος αυτή ανακάλεσε τον αφορισμό του Φωτίου που είχε αποφασισθεί το 869/870 και τον αναγνώρισε επίσημα ως πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. - Βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία, τ. Β',306 - Χ. Δαδήρας, Εγνατία οδός, 105

⁴⁰ Mansi, 17.A, 376, E - Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 24 - Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις, 147 και του ιδ. Βλ. του Εκκλησιαστική οργάνωση 146,147.

⁴¹ Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 23 - Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 360, σημ.1 - και του ιδίου Θρακικά ταξίδια, 195, κ.ε. - C. Asdracha, Rhodopes, 104 - Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις, 109

⁴²Βλ. Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις,109

⁴³ Βλ. Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις,147 και του ιδίου Εκκλησιαστική οργάνωση ,206.

⁴⁴Βλ. Ι. Σιγούρος, Νομός Ροδόπης, 75

⁴⁵ Η πρώτη μνεία του Βολερού γίνεται στον βίο του αγίου Γρηγορίου του Δεκαπολίτου (Βίος Δεκαπολίτου, 62,31 -63,7), κατά την αφήγηση του ταξιδιού του πρωτοκαγκελαρίου Γεωργίου από την Θεσσαλονίκη στην Κωνσταντινούπολη (Περίπου το 836 - Βλ. F. Dvornik, Décapolite, 38), από όπου συνάγεται ότι το Βολερό εκτεινόταν ανατολικά της Χριστουπόλεως (= Καβάλα) και έφθανε τουλάχιστον μέχρι την Μαρώνεια: «*Τῇ Χριστουπόλει οὖν πλησιασάντων ἡμῶν ... Ἐντεῦθεν οὖν πρὸς το Βουλερόν γενομένων ἡμῶν...Διελθόντες δὲ την Μαρώνειαν..*» -Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 293,294 ,360 -. Κ. Αμαντος, Βολερόν ,125

⁴⁶ Η πρώτη κατάτμηση του θέματος Θράκης χρονολογείται μεταξύ των ετών 789 - 802, οπότε μέσα στα γεωγραφικά του όρια δημιουργείται το ανεξάρτητο θέμα Μακεδονίας, με έδρα την Αδριανούπολη που περιελάμβανε τις περιοχές μεταξύ Έβρου και Στρυμόνος, με βόρειο σύνορο την οροσειρά του Αίμου και νότιο το Αιγαίο πέλαγος. Το θέμα Μακεδονίας αναφέρεται στις πηγές για πρώτη φορά το έτος 802 : Θεοφάνης, 475,22 - Κων.Πορφ.Θεμ., 86 - 88 - Ζωναράς III,301,2 - 6 - Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερόν ,388,389 - P. Lemerle, Philippes, 122- G. Ostrogorsky, Ιστορία, τ. Β',65 - Δ.Α. Ζακουθνός, Ιστορία, 214 - Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Μακεδονία, 47 - 48 - Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, Slav Invasions, 172 και της ίδιας Θέμα Στρυμόνος ,317 - Ι.Καραγιαννόπουλος, Διοικητικό σύστημα,12 - Χ. Κυριαζόπουλος, Θράκη, 86,87

ίδρυση του θέματος Στρυμόνος (789-809),⁴⁷ υπήχθη σ' αυτό ως τούρμα του, ίσως με κάποια αυτοτέλεια, μεταξύ των ετών 831 και 838.⁴⁸

10ος αι.

Και κατά τον 10^ο αι. η Μοσυνόπολη συνεχίζει να αναγράφεται ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Τραϊανούπολεως και έτσι απαντά στη Διατύπωση Λέοντος Στ' (901 – 907)⁴⁹ και στα Νέα Τακτικά (μεταξύ των ετών 930 και 940)^{50,51}

11ος αι.

Στις αρχές του 11ου αι. η Μοσυνόπολη χρησιμοποιήθηκε από τον Βασίλειο Β' (976 – 1025) ως στρατιωτική βάση για τις επιχειρήσεις του εναντίον των Βουλγάρων⁵². Εκεί βρισκόταν ο αυτοκράτορας όταν στις 9 Ιανουαρίου του 1015 του γνωστοποιήθηκε ο θάνατος του Σαμουήλ⁵³. Στη Μοσυνόπολη επίσης κατέφυγε στα τέλη του 1015, όταν μεγάλο μέρος του στρατού του, προορισμένου να καλύψει τα νότια του, δέχθηκε την επίθεση των Βουλγάρων αναγκάζοντάς τον να εγκαταλείψει τα σχέδιά του για κατάληψη της Αχρίδος⁵⁴ και εκεί ο Βασίλειος διαχείμασε κατά τον χειμώνα του 1016/1017, μετά την αποτυχημένη απόπειρά του να καταλάβει το ισχυρότατο βουλγαρικό φρούριο Πέρνικο⁵⁵. Τον επόμενο χρόνο (1018) δέχθηκε στη

⁴⁷ Βλ. Σ. Κυριακίδη, Βολερόν, 399 – 400

⁴⁸ Βλ. Στ. Κυριακίδη, Παπίκιον 219 – 225, και του ίδιου, Βολερόν 402-403. – Πρβ. - P. Lemerle, Philippes, 129 – 130 - X. Κυριαζόπουλος, Θράκη, 201

⁴⁹ Gelzer, 558, 556 – 579: «*Τῆ Τραϊανουπόλει Ροδόπης ...ό Μουσινοπόλεως*» - Βλ. C. Asdracha, Rhodopes, 105 - Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις, 107 και του ίδιου Εκκλησιαστική οργάνωση, 206.

⁵⁰ Βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Πηγαί, 263 – Αντιθέτως βλ. Στ. Κυριακίδη, Βολερόν, 372, ο οποίος τα χρονολογεί μεταξύ των ετών 886 και 912.

⁵¹ Γεώργιος Κύπριος, 79, 1680-1683: «*Τῆ Τραϊανουπόλει Ροδόπης ...ό Μουσινοπόλεως*». Εμφανίζεται ωστόσο συγχρόνως και ως αυτοκέφαλη επισκοπή και μάλιστα με το παλαιότερο όνομά της: «*Εντεῦθεν ἄρχονται οἱ αὐτοκέφαλοι...ἐπαρχία Ροδόπης ὁ Μαξιμιανουπόλεως*». (Γεώργιος Κύπριος, 3,40 - 4,50 και το ίδιο παρατηρείται στους κατάλογους των τάξεων πρωτοκαθεδρίας (Notitiae) της εποχής του Ιωάννη Τσιμισκή (969 – 976) (Gelzer, 571, 74) - Βλ. C. Asdracha, Rhodopes, 105, η οποία υποστηρίζει ότι τα δύο ονόματα συνυπάρχουν για κάποιο διάστημα, κάτι που συμβαίνει και με την Αναστασιούπολη – Περιθεώριον. Ο Γ. Κονιδάρης (Μητροπόλεις, 82) αποδίδει τη διπλή αναγραφή σε αβλεψία του συντάκτη, ο οποίος αντέγραψε προγενέστερο κατάλογο. -Πρβ. Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις, 107 – 108, 117 και σημ. 4 και του ίδιου, Εκκλησιαστική οργάνωση, 206.

⁵² Σκυλίτζης, 343, 79 – 82 : «*...ἐποιήσατο δὲ καὶ εἰσβολὴν ἐν Βουλγαρίᾳ διὰ Φιλίππου πόλεως ὁ βασιλεὺς, ...ἐπανήλθεν εἰς Μοσυνούπολιν*», ο οποίος προσδιορίζει το 999/1000 μ. Χ. ως το επόμενο έτος της εκστρατείας) (Σκυλίτζης, 343, 83 – 84). – Ζωναράς, 559, 11 – 13 - Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 24 - Αντιθέτως βλ. Ι.Καραγιαννόπουλο, Ιστορία τ.Β', 454, που τοποθετεί την εκστρατεία το 1001μ. Χ.

⁵³ Σκυλίτζης, 351, 94 – 96: «*ὁ βασιλεὺς ...μετέβη πρὸς Μοσυνούπολιν. ἐν ἧ' διαγόνοι τούτῳ καὶ ὁ τοῦ Σαμουήλ ἀγγέλλεται θάνατος*»- Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 24 - Ι.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία τ.Β', 461

⁵⁴ Σκυλίτζης, 354, 69 – 73: «*...Βούλγαροι ἔχοντες στρατηγὸν τὸν Ἰβάτζην, φανερώτατον ἄνδρα καὶ δεδοκιμασμένον, ἀναιροῦσι πάντας. ὦν τῆ λύπῃ συγχυθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐπανεστρεψεν εἰς Πελαγονίαν, καὶ τὸν Ἰβάτζην καταδραμῶν καὶ διώξας ἀπῆλθεν ἐν Θεσσαλονίκῃ. κάκειθεν διέβη εἰς Μοσυνούπολιν...*» - Βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία τ.Β', 464

⁵⁵ Σκυλίτζης, 355, 5–12: «*Ἐξακισχιλιοστῶ δὲ πεντακοσιοστῶ εἰκοστῶ τετάρτῳ ἔτει ἰνδικτιῶνος τεσσαρεσκαίδεκάτης, ἀπάρας τῆς βασιλίδος ὁ βασιλεὺς ἄπεισιν εἰς Τριάδιτζαν, καὶ τὸ φρούριον Πέρνικον περικαθίσας ἐπολιόρκει, τῶν ἔνδον δὲ καρτερῶς καὶ ἐκθύμως ἀγωνιζομένων, καὶ πολλῶν Ῥωμαίων πιπτόντων. ἐφ' ὅλας ὀγδοήκοντα καὶ ὀκτῶ ἡμέρας προσλιπαρήσας τῆ πολιορκία, ὡς ἔγνω*

Μοσυνόπολη τους πρέσβεις της Πελαγονίας, Μωροβίσδου και Λιπενίου, που ήρθαν για να του παραδώσουν τις περιοχές τους⁵⁶. Από τα παραπάνω προκύπτει η σημασία της πόλης, η οποία δεν ήταν απλώς ορμητήριο αλλά και τόπος παραμονής του αυτοκράτορα. Οι λόγοι αυτής της επιλογής δεν δίνονται στις πηγές, αλλά θα έπρεπε να αποδοθούν στη θέση της Μοσυνόπολης: Η πόλη ήταν καλά προστατευμένη από την ημισέληνο της οροσειράς της Ροδόπης στα βόρεια και το Αιγαίο στα νότια και επέτρεπε στον Βασίλειο να ελέγχει εξίσου καλά τη Θράκη στα ανατολικά και τη Μακεδονία στα Δυτικά και, επομένως, να εμποδίζει τους Βουλγάρους από το να επιτεθούν στις πόλεις που κυρίως εποφθαλμιούσαν, την Κωνσταντινούπολη και την Θεσσαλονίκη. Επιπλέον μπορούσε να ελέγχει το πέρασμα του Στρυμόνα, ένα σημείο που απειλούνταν μόνιμα από τους Βουλγάρους, το οποίο ήταν συγχρόνως για τον ίδιο ο πιο σύντομος δρόμος για το πέρασμα στη χώρα τους⁵⁷.

Μετά την κατάληψη της Βουλγαρίας από τον Βασίλειο Β΄, μνημονεύεται στις πηγές η συνένωση του Βολερού, που, όπως αναφέρθηκε, είχε έδρα του την Μοσυνόπολη, με τα θέματα Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης⁵⁸ σε ενιαία δικαστική και οικονομική-φορολογική οντότητα, δηλαδή στο θέμα « Βολερού – Στρυμόνος - Θεσσαλονίκης», που υπαγόταν στη δικαιοδοσία του δούκα Θεσσαλονίκης⁵⁹. Ωστόσο, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι, κατά το διάστημα όπου ο Βασίλειος Β΄ έμενε στην Μοσυνόπολη και συντόνιζε τον πόλεμο κατά των Βουλγάρων, το Βολερό αποτέλεσε μόνο του αυτοτελές θέμα⁶⁰.

ἀδυνάτοις ἐπιχειρῶν, ἄπρακτος ὑπεχώρησεν καὶ εἰς Μοσυνούπολιν κατήλθεν. ἐν ἧ τὸν λαὸν διαναπαύσας, ἔαροσέπιστάντος ἄρας ἐκ Μοσυνουπόλεως εἴσεισιν εἰς Βουλγαρίαν καὶ περικαθίσας φρούριον τὸ λεγόμενον Λογγᾶν εἴλε πολιορκία.» - Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 24 - I.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία τ.Β΄,465

⁵⁶ Σκυλίτζης, 357,61–62 «...εἰς Μοσυνούπολιν. ἐνταῦθα δὲ καὶ πρέσβεις ἦκον ἐκ Πελαγονίας καὶ Μωροβίσδου καὶ Λιπενίου, παραδιδόντων τῷ βασιλεῖ τὰς πόλεις.»- Βλ. I.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία τ.Β΄,467

⁵⁷ Βλ. P. Lemerle, Philippes, 146

⁵⁸ Η πρώτη μνεία στρατηγού του θέματος Θεσσαλονίκης απαντά στο Βίο του Γρηγορίου Δεκαπολίτη κατά την αφήγηση του ταξιδιού του πρωτοκαγκελαρίου Γεωργίου από την Θεσσαλονίκη στην Κωνσταντινούπολη (περίπου το 836 - Βλ. ανωτ. σημ.39.): «...ἰδοὺ τις Γεώργιος ἀξία τῆ κατὰ πρόσωπον τοῦ ἐκεῖσε (Θεσσαλονίκη) στρατηγοῦντος τιμώμενος, ὃν πρωτοκαγκελλάριον ἐκάλουν...» (Βίος Δεκαπολίτου, 62, 22 – 24). Τα όριά του δεν είναι σαφώς καθορισμένα : Το πιθανότερο είναι ότι στα νοτιοανατολικά εκτεινόταν μέχρι τη θάλασσα, περιλαμβάνοντας και την Χαλκιδική και μέχρι τον Στρυμόνα στα ανατολικά. Τα βόρεια σύνορα είναι πιθανό ότι έφθαναν μέχρι τον Βαρδάρη. Στα Δυτικά μάλλον έφθανε – τουλάχιστον όσον αφορά το 9^ο και 10^ο αι. - μέχρι την οροσειρά της Πίνδου. - Βλ. P. Lemerle, Philippes, 129, ο οποίος χρονολογεί την δημιουργία του μεταξύ των ετών 830 και 838 - N. Oikonomidès, Listes, 352 - Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Μακεδονία, 409 - M. Γρηγορίου – Ιωαννίδου, Παρακμή, 49 - A. Stavridou – Zafra, Slav Invasions, 176 -179, η οποία τοποθετεί την ίδρυση του θέματος στον 8ο αι. - I.Καραγιαννόπουλος, Διοικητικό σύστημα, 27, που χρονολογεί την δημιουργία του μεταξύ των ετών 796 και 802.

⁵⁹ Πρώτη μνεία του θέματος αυτού απαντά σε μολυβδόβουλο προσαρτημένο σε έγγραφο της μονής Δοχειαρίου του 1037 : «Κων(σταντῖνος) σπαθ(α)ρωκανδ(ι)δ(ᾶτος), ἀσηκρίτ(ης), β(ασιλικὸς) ν(ο)τάρι(ος) (καὶ) κρητῖς Βολερ(οῦ), Στρ(υ)μόν(ος) (καὶ) Θεσσαλονή(κης) ὀΚ(α)μ(α)τ(η)ρ(ός)» (Collection, 83-84) - Βλ. P. Lemerle, Philippes 158 - 159, 226 - M. Γρηγορίου – Ιωαννίδου, Παρακμή, 96 – 98 - Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, Βαλκανική επαρχία, 107 - X. Κυριαζόπουλος, Θράκη, 204 - 217

⁶⁰ Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερό - 428-429 - P. Lemerle, Philippes 130, 160. - Θ. Παπαζώτος, Βολερόν 233.

Στα μέσα του 11^{ου} αι. (1041μ. Χ.) η Μοσυνόπολη χρησιμοποιήθηκε και από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Δ΄, ο οποίος παρότι ασθενής⁶¹ αποφάσισε να μεταβεί και να διαμείνει εκεί - κάτι που αποδεικνύει ότι οι συνθήκες ήταν επαρκείς -, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις βουλγαρικές εξεγέρσεις⁶².

Κατά τα τέλη του 11^{ου} αι. η Μοσυνόπολη φαίνεται να ήταν πολύ σημαντική πόλη με βάση τις πληροφορίες που παρέχει το Τυπικόν του Γρηγορίου του Πακουριανού⁶³. Την χαρακτηρίζει «*κάστρον*», όπου ο ίδιος ήταν ιδιοκτήτης «*όσπητίων*» και «*οικόστασιων*⁶⁴», στα οποία είχε κατασκευάσει «*οίκους*⁶⁵»⁶⁶, δίνοντας την εντύπωση μιας πόλης -ιδιοκτησίας του⁶⁷. Ωστόσο έχει διατυπωθεί η άποψη ότι πρόκειται μάλλον για παραποίηση της πραγματικότητας.⁶⁸ Το Τυπικό αναφέρεται επίσης στο γειτονικό της Μοσυνόπολης Παπίκιο όρος, όπου μνημονεύεται η μονή του Αγίου Γεωργίου, η οποία διέθετε ιδιοκτησία μέσα στο κάστρο.⁶⁹

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο του Τυπικού είναι ότι το Βολερό μνημονεύεται ως ανεξάρτητο θέμα και αναφέρεται επίσης το *βάνδον Μοσυνοπόλεως, προάστειον*⁷⁰

⁶¹ Ζωναράς, 600,16 – 601,4: «...ἐπὶ τοὺς Σκῦθας χωρεῖ καὶ ἦν τὸ πρᾶγμα θαύματος ἄξιον. νυκτὸς γὰρ τῆ νόσφ καταπονούμενος καὶ οὐκ ἂν ἐς αὐρινὸν ἀναστήσεται προσδοκώμενος, ὁ δὲ (ο Μιχαήλ) ἡμέρας ἄρτι φανούσης ἔφιππος ὠρᾶτο καὶ προῆει τῆς στρατιᾶς.» - Βλ. I. Καραγιαννόπουλος, Ιστορία τ.Β΄, 4495

⁶² Σκυλίτζης, 414,35 – 38: «...αὐτὸς δὲ (ο Μιχαήλ) ἄρας ἐκ Μοσυνοπόλεως ἄπεισιν ἐν Θεσσαλονίκη»- Βλ. I.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία τ.Β΄, 496 – 497 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις,, 14

⁶³ Το Τυπικό συντάχθηκε το 1083 (7^η ινδικτιώνα του έτους 6592), από τον ιδρυτή της μεγάλο δομéstικο της Δύσης Γρηγόριο Πακουριανό, φίλο του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, για τη μονή της Θεοτόκου στον Πετριτζό, κοντά στην Στενήμαχο (1081-1118). Βλ. P. Gautier, Pakourianos 5-145 / Για τη χρονολογία ό.π., 56, 9 – 57,19 - Βλ. P.Lemerle, Cinq études (Le Typicon de Grégoire Pacourianos), 157.

⁶⁴ Το οικοστάσιο ήταν οικοπέδο με μια κατοικία - Βλ. A. Harvey Economic Expansion, 369

⁶⁵ Ο όρος με την έννοια της έπαυλης. Βλ. P.Lemerle, Cinq études (Byzance ay tournant de son destin) ,272 - 277

⁶⁶ P. Gautier, Pakourianos, 37, 287 -294 : « Ἐπι δέδωκα εἰς τὴν δηλωθεῖσαν μονὴν ἡμῶν καὶ τὰς ἐν αὐτῇ ἁγίας ἐκκλησίας... ἐντὸς τοῦ κάστρου τῆς Μοσυνοπόλεως τὰ ἀγορασθέντα παρ' ἐμοῦ οἰκοστάσια καὶ τοὺς οἰκείους ἀναλώμασιν ἀνοικοδομηθέντας ἐν αὐτοῖς οἴκους, πρὸς δὲ καὶ τὰ παρὰ Βαρδάνη τοῦ ἀνθρώπου ἡμῶν καὶ γεγονότος προνοητοῦ ἐξ ἡμετέρου λογαριασμοῦ ἀγορασθέντα ὀσπήτια...» Βλ. P.Lemerle, Cinq études, 135- Θ. Παπαζώτος, Παπίκιον όρος, 117

⁶⁷ Βλ. C. Asdracha, Rhodopes, 105΄ - Ν. Ζήκος, Οδοιπορικό, 73 – Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 15

⁶⁸ Βλ. A. Harvey Economic Expansion, 375

⁶⁹ P. Gautier, Pakourianos, 37,295 – 299: «...μετὰ καὶ τοῦ ἐκτὸς μοναστηρίου, τοῦ ἐπ' ὀνόματι καὶ τιμῆ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἰδρυμένου κατὰ τὸ ὄρος τὸ Παπίκιον, μετὰ τῶν ἀμπελώνων αὐτοῦ καὶ τῶν χωραφιαίων τόπιων ἀπάντων καὶ τῶν κήπων καὶ τῶν λοιπῶν ὄλων ἀκινήτων αὐτοῦ δικαίων καὶ τοῦ μετοχίου τοῦ ἐντὸς τοῦ κάστρου Μοσυνοπόλεως ...» . Συνδεδεση της Μοσυνόπολης και του όρους γίνεται και σε χωρίο του Νικήτα Χωνιάτη, στο οποίο ο συγγραφέας ξεκινώντας από τη Δράμα αφηγείται επίσης την μονή του όρους, με ενδιάμεσο σταθμό την Μοσυνόπολη : «Ἐπει δὲ τῆς Δράμας ἀπάραντες εἰς Μοσυνόπολιν ἀφικόμεθα καὶ τῷ Παπικίῳ προσβαίνειν ἐμέλλομεν, ὡς ἂν τὰ τῶν μοναχῶν προσταχθέν οὕτω τελῶμεν ἐπ' αὐτῷ ...» (Χωνιάτης ,426,12 – 14). Η μοναστική κοινότητα του Παπικίου όρους βρισκόταν στην ορεινή περιοχή βόρεια της Μοσυνόπολης, όπως πρώτοι έδειξαν ο T. L.F. Tafel, (Egnatia, 25) και ο Στ. Κυριακίδης (Παπίκιον, 220 – 224). – Πρβ. Χ. Μπακιρτζής - Δ. Τριαντάφυλλος, Θράκη, 40 - Ζήκος Ν., Παπίκιον, 697-681 - P. Soustal, Thrakien, 387

⁷⁰ Το προάστειον ήταν κτήμα που διέφερε από άλλες γαίες εντός των ορίων της φορολογικής μονάδας του χωριού. Βρισκόταν σε απόσταση από το κατοικημένο κέντρο του χωριού και ο ιδιοκτήτης του δεν ήταν εγκατεστημένος εκεί. Το καλλιεργούσαν δούλοι, μισθωτοί εργάτες και άλλοι. - Βλ. F. Dölger, Beiträge, 115, στ. 39 – 43 - Βλ. M. Loos, Communautés rurales 8 - 10 και A. Harvey Economic Expansion, 72, 459 -

του οποίου παραχωρεί ο Πακουριανός στη μονή που ιδρύει⁷¹. Δεδομένου ότι ήδη από το 1037 έχουμε μνεία κριτών θέματος Βολερού, Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης⁷², μπορεί ίσως να θεωρηθεί ότι, και αν ακόμη το Βολερόν, ο Στρυμών και η Θεσσαλονίκη βρίσκονταν υπό την δικαιοδοσία ενός κριτού, αποτελούσαν ωστόσο σαφώς καθορισμένες θεματικές περιοχές⁷³. Στο τέλος του Τυπικού μνημονεύονται διάφορα χρυσόβουλλα σχετικά προς τα κτήματα της μονής. Σώζονται μόνον οι τίτλοι τους. Ένα από αυτά έχει τον τίτλο: «*Ἴσον χρυσοβουλλίου τῶν ἐν τῷ Βολερῷ καὶ τῆ Μοσυνόπολει κτημάτων μου*». Το Βολερό παρατίθεται δίπλα στην πρωτεύουσά του, τη Μοσυνόπολη.⁷⁴

Κατά το ίδιο έτος με αυτό της σύνταξης του τυπικού του Πακουριανού (1083), η Μοσυνόπολη αναφέρεται στις πηγές με αφορμή τις επιχειρήσεις του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ εναντίον των Μανιχαίων. Μετά την κατάκτηση της Καστοριάς από τους Νορμανδούς, ο αυτοκράτορας κατευθύνθηκε στην Κωνσταντινούπολη, για να διαχειμάσει. Καθ'οδόν, διεμήνυσε στους αρχηγούς των Μανιχαίων της Φιλιππούπολης να τον συναντήσουν στη Μοσυνόπολη, σταθμό της πορείας του προς τη Βασιλεύουσα και παγιδεύοντάς τους με τέχνασμα τους συνέλαβε. Η Άννα Κομνηνή αναφέρει ότι μετά τη σύλληψή τους οι Μανιχαιοί φυλακίσθηκαν «*ἐν τοῖς ἀποτεταγμένοις φρουρίοις*» της Μοσυνόπολης. Το πιθανότερο είναι ότι εννοεί τους πύργους του τείχους, οι οποίοι χρησίμευαν και ως φυλακή. Πάντως σε κάθε περίπτωση φαίνεται ότι η πόλη διέθετε ισχυρή οχύρωση⁷⁵. Επίσης, το 1096 βρίσκουμε την *Messinopolim* στο δρομολόγιο που ακολούθησε η 4^η στρατιά της Α΄ Σταυροφορίας στην πορεία της από την Θεσσαλονίκη στην Κωνσταντινούπολη⁷⁶.

Πάντως, τη στρατιωτική σπουδαιότητα της πόλης ενισχύει μολυβδόβουλλο, χρονολογούμενο στον 11^ο αιώνα, που βρέθηκε στην Πλίσκα της Βουλγαρίας και φέρει στον οπισθότυπο την επιγραφή : «*+ Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Εὐσταθίῳ*

⁷¹ P. Gautier, Pakourianos, 37, 287: «*Ἐτι δέδωκα εἰς τὴν δηλωθεῖσαν μονὴν ἡμῶν καὶ τὰς ἐν αὐτῇ ἁγίας ἐκκλησίας ἐν τῷ θέματι τοῦ Βολεροῦ κατὰ τὴν τοποθεσίαν τοῦ βάνδου τῆς Μοσυνόπολεως τὸ προάστειον τὸ ὀνομαζόμενον τοῦ Ζαούτζη μετὰ πάσης αὐτοῦ τῆς περιοχῆς καὶ ἀρχαίας διακρατήσεως ...*» - Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 324 - Ν. Ζήκος, Μαξιμανούπολις, 15

⁷² Βλ. ανωτ. σημ. 53

⁷³ Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 324

⁷⁴ P. Gautier, Pakourianos, 129, 1816 - Συνήθως οι Βυζαντινοί έθεταν δίπλα στο θέμα το όνομα της έδρας του, όταν εκείνο δεν έπαιρνε το όνομά του από αυτήν. - Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 324

⁷⁵ Αλεξιάς, 170, 78 - 171, 93: «*Ἐκεῖνος (ο Αλέξιος) δὲ τὴν Μοσυνούπολιν καταλαβὼν αὐτοῦ που προσέμενεν ὑποκρινόμενος δι' ἄλλα τινὰ ἐγκαρτερεῖν, τὸ δὲ γε ὅλον τὴν αὐτῶν ἀναμένων ἀφιζὶν καταλαβόντων δὲ ἐσηματίζετο ἀναθεωρῆσαι τούτους βούλεσθαι καὶ ἐκάστου τὴν ὀνομασίαν ἐγγράψασθαι Ἐνθεν τοι καὶ φοβερὸς προὔκαθητο καὶ οὐ φύρδην, ἀλλὰ κατὰ δεκάδας τοὺς λογάδας τῶν Μανιχαίων πορευέσθαι ἐκέλευσε, τὴν τῶν κοινῶν θέαν ἐς νέωτα ὑποσχόμενος κἄθ' οὕτως εἶσω τῶν πυλῶν ἀπογραφομένους εἰσερχεσθαι. Ἡτοιμασμένοι δὲ ὄντες οἱ τούτους δεσμειν ὀφείλοντες τοὺς ἵππους καὶ τὰ ὄπλα ἀναλαμβάνόμενοι τούτους ἐν τοῖς ἀποτεταγμένοις φρουρίοις ἐνέκλειον. Οἱ δὲ γε ἐφεξῆς ἐρχόμενοι παντελῆ τῶν πραττομένων ἄγνωιαν ἔχοντες εἰσήεσαν ἀγνοοῦντες τὸ ἀποβησόμενον ἐκάστῳ...» - Βλ. Τ. L. F. Tafel, Egnatia, 25 - C. Asdracha, Rhodopes, 107- Βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία, τ. Γ΄, 39 - Ν. Ζήκος, Μαξιμανούπολις, 15*

⁷⁶ Foulcher de Chartres, Historia: «*Deinde Macedoniam transeutes per vallem Philippensium et per Crisopolim atque Christopolim, Praetoriam, Messinopolim, Macram, Trajanopolim, Neapolim et Panadox, Rodoste et Eracleam, Salumbriam et Naturam, Constantinopolim pervenimus*» Ο Foulcher de Chartres συνόδευε τους σταυροφόρους. - Βλ. P. Lemerle, Philippes, 171 - C. Asdracha, Rhodopes, 105

πρωτοσπαθαρίω και τοποτηρητῇ Μοσυνουπόλεως» Το μολυβδόβουλλο, επομένως, μνημονεύει τον πρωτοσπαθάριο Ευστάθιο, που υπήρξε πρόσθετα και τοποτηρητής της Μοσυνουπόλεως. Δεδομένου ότι ο τοποτηρητής ήταν στη βυζαντινή στρατιωτική ιεραρχία αξιωματούχος κατώτερος του στρατηγού, προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο μνημονευόμενος Ευστάθιος ήταν διοικητής κάποιας στρατιωτικής μονάδας με έδρα τη Μοσυνόπολη⁷⁷.

Τον 11ο αι. η Μοσυνόπολη συνεχίζει να αναγράφεται ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Τραϊανουπόλεως και έτσι απαντά στους καταλόγους των τάξεων πρωτοκαθεδρίας (Notitiae) των μέσων του αιώνα⁷⁸ και της εποχής αμέσως πριν τη βασιλεία του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081 – 1118) - ή των πρώτων ετών αυτής⁷⁹.

Την άνθηση της πόλης κατά τον 11^ο αι επιβεβαιώνουν και τα αρχαιολογικά ευρήματα. Η ανασκαφική έρευνα έδωσε περίκεντρο ναό με εντυπωσιακό τρούλο, που είχε σχήμα ακανόνιστου εξαγώνου, εξωτερικών διαστάσεων 31,60X25 μ. και βρισκόταν στο κέντρο περίπου της Μοσυνόπολης. Οι μεγάλες διαστάσεις του ναού, η επιμελημένη τοιχοποιία του και ο αρχιτεκτονικός του τύπος τον κατατάσσουν σε ένα από τα σπουδαιότερα μνημεία της βυζαντινής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής. Υπήρξε πιθανότατα ο επισκοπικός ναός της πόλης, αφού εντοπίστηκε και σύνθρονο. Άλλωστε, η Μοσυνόπολη ήταν έδρα Επισκοπής. Ο ναός παρουσιάζει τρεις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις και συγκεντρώνει σαφή στοιχεία για την ύπαρξη υποκείμενου παλαιοχριστιανικού ναού. Μεγάλος τρούλος στεγάζει το εσωτερικό εξάγωνο στηριγμένος σε έξι όμοιους ανά ζεύγη πεσσούς. Ο περίπατος, ο νάρθηκας και το προσκείμενο σε αυτόν βαπτιστήριο με τη σταυρόσχημη κολυμβήθρα ήταν πιθανόν ξυλόστεγα. Η πρόσβαση στα υπερώα γινόταν από κλιμακοστάσιο στο νότιο τμήμα του νάρθηκα, όπου και προσκυνητάριο με σπαράγματα παράστασης συλλειτουργούντων ιεραρχών και βάση τράπεζας. Το Ιερό Βήμα με το βαθμιδωτό κυκλικό σύνθρονο, η Πρόθεση και το Διακονικό ήταν θολοσκέπαστα. Τα δάπεδα μαρμαροστρωμένα και κατά τόπους με μαρμαροθέτημα και πλαισιωμένα με ταινίες ψηφιδωτού και χρονολογούνται στο 12^ο αι.. Είναι γνωστό ότι τα δάπεδα αυτού του είδους ήταν και τα πλέον δαπανηρά. Χαρακτηριστικό στοιχείο του κυρίως ναού είναι η ομοιόμορφη διάταξή του γύρω από τον εξαγωνικό κεντρικό πυρήνα, με αποτέλεσμα να τονίζεται ο κατακόρυφος άξονας με τον επιβλητικό τρούλο. Ο ναός χαρακτηρίζεται από τη μεγάλη σε κλίμακα χρησιμοποίηση πλίνθων, ακόμη και στα ευπαθή σημεία του, και συγκεκριμένα στις γωνίες, όπου συγκεντρώνονται οι αθήσεις-δυνάμεις στήριξης του κτηρίου⁸⁰.

Από τον πλούσιο γλυπτό διάκοσμο του μνημείου σώζονται τμήματα από το τέμπλο (επιστύλια, κίονες, κιονόκρανα, θωράκια), από τον άμβωνα (βάση, κιονίσκος και θωράκιο), φεγγίτες κ.ά. Ειδικότερα, στον πρόχειρο τοίχο της κεντρικής εισόδου

⁷⁷ Βλ. – Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 26

⁷⁸ Parthey, 122, 546 – 549 : « *Τῶ Τραϊανουπόλεως Ροδόπης ... ὁ Μισινουπόλεως*» – PG, 107,381- Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις, 117 - 118 και του ίδιου Εκκλησιαστική οργάνωση, 206. - Για την χρονολόγηση βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Πηγαί, 300

⁷⁹ Notitia Episcopatum (Philippicus 1477), 255 - Βλ Π. Γεωργαντζής, Εκκλησιαστική οργάνωση, 206 – Για τη χρονολόγηση βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Πηγαί, 309

⁸⁰ Βλ. Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 34 – 45 και 54 – 56 και 82-85

βρέθηκε τμήμα κιονίσκου με χαραγμένη την επιγραφή: «+Μνήσ(θητι) κ(ύρι)ε τῷ σ(ῶ) δούλῳ Βασιλείῳ πρεσβυτ(έρῳ) και κυριακῷ». Η σημασία του όρου *Κυριακός* = «ο ἐκτελῶν τὰς λειτουργίας ἀνά τὰς Κυριακὰς» υπονοεῖ ότι ο πρεσβύτερος ήταν εξουσιοδοτημένος από τον επίσκοπο να λειτουργεῖ στον επισκοπικό ναό τις Κυριακές. Από τα παλιότερα αρχιτεκτονικά μέλη που χρησιμοποιήθηκαν ως δομικό υλικό θα πρέπει να σημειωθεί ενεπίγραφο μαρμάρινο βάθρο από το μνημείο της πόλης προς τιμή «των θειοτάτων Σεπτήμου Σεβήρου, Μ. Αυρηλίου Αντωνίνου (Καρακάλα) και Ιουλίας Δόμνας». Στην ελλιπή επιγραφή και ειδικότερα στον τέταρτο στίχο θα πρέπει πιθανώς να προστεθεί και το όνομα του Σεπτιμίου Γέτα, δευτερότοκου γιου του Σεπτήμου Σεβήρου και της Ιουλίας Δόμνας και αδερφού του Καρακάλα. Στα ευρήματα, επίσης, περιλαμβάνεται άφθονη κεραμική «οικογένειας» Ζευξίππου, κεραμική του πιθανολογούμενου εργαστηρίου της Μοσυνούπολης, 150 νομίσματα 11ου - 13ου αιώνα, ανάμεσα στα οποία θησαυρός 40 νομισμάτων (β' μισό 12ου αι.) και δύο υπέρπυρα Ιωάννη Γ' Βατάτζη⁸¹.

Ξεχωριστή σημασία παρουσιάζει μαρμάρινο υπέρθυρο με χαραγμένη έμμετρη κτητορική επιγραφή του β' μισού του 11^{ου} αι., η οποία αναφέρει κάποιον Κωνσταντίνο ως ιδρυτή του ναού: «ΟΡΩΝ ΤΗΝ ΠΥΛΗΝ ΤΗΝ ΕΝΤΑΥΘΑ ΕΝΝΟΕΙ / ΕΝΔΟΘΙ ΛΑΜΠΡΟΤΕΡΑΝ ΟΙΚΙΑΝ ΕΧΕΙΝ ,/ΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΘΩ ΠΟΛΛΩ ΚΑΙ ΠΙΣΤΕΙ /ΕΝΤΕΥΞΕΝ ΠΟΛΛΩΝ ΠΡΟΣ ΩΦΕΛΕΙΑΝ ΘΕΙΑΝ». Είναι ίσως από τις λίγες φορές που ο κτήτωρ επαινεί έμμεσα το δημιούργημά του, προτρέποντας μάλιστα τον επισκέπτη – πιστό να εισέλθει στον λαμπρό χώρο του ναού. Δεν έχει ταυτισθεί το πρόσωπο του νεκρού. Η μη αναφορά του επιθέτου του, ακόμη και του αξιώματός του δυσχεραίνει την ταύτισή του με κάποιο γνωστό ιστορικό πρόσωπο. Έχει ωστόσο διατυπωθεί η υπόθεση ότι στην εποχή του ο μνημονευόμενος στην επιγραφή κτήτωρ ήταν πασίγνωστος. Υπάρχει η πιθανότητα της ταύτισής του με κάποιο άγνωστο στις πηγές μέλος της φημισμένης οικογένειας των Πακουριανών, που είχε στην πόλη και στη γύρω περιοχή πολλά περιουσιακά στοιχεία⁸².

Στα δυτικά του ναού υπήρχαν οικιστικοί χώροι με λειτουργία το 12ο και το 13ο αιώνα. Στον αύλειο χώρο του ναού βρέθηκαν δύο τάφοι (ο ένας με μαρμάρινη λάρνακα και παράσταση Δέησης) και στο εσωτερικό του ναού οκτώ, δύο τάφοι – αρκοσόλια και έξι κιβωτιόσχημοι. Οι τάφοι αυτοί και τα λιγοστά κτερίσματα γύρω και έξω του ναού δηλώνουν χρήση του χώρου ως νεκροταφείου. Άλλωστε, νομισματικά ευρήματα πάνω από τις καλύπτρες του ενός τάφου στο εσωτερικό του ναού οδηγούν στο συμπέρασμα ότι αυτό συνέβη στις πρώτες δεκαετίες του 13ου αι., οπότε το μνημείο έχασε τη λειτουργία του ως ναού⁸³. Το πιθανότερο είναι ότι το μνημείο δεν καταστράφηκε ξαφνικά, αλλά εγκαταλείφθηκε σταδιακά⁸⁴.

⁸¹ ό.π.,46 – 53 και 65 -81

⁸² ό.π.,32

⁸³ ό.π.,46-47 και 57-64

⁸⁴ Βλ. P.Lemerle, Cinq études (Le Typicon de Grègoire Pacourianos), 252 - C. Asdracha - Ch. Bakirtzis, Inscriptions, 251,252 - X. Μπακιρτζής -Δ. Τριαντάφυλλος, Θράκη, 46- P. Soustal, Thrakien, 370 - N. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 46

12ος αι.

Στις αρχές του 12^{ου} αι φαίνεται ότι μια επιδημία πρόσβαλε την Μοσυνόπολη, όπως προκύπτει από μαρμάρινη επιτάφια στήλη του 1111 μ. Χ. , που έφερε την έμμετρη επιγραφή : «[+ Έ]νθ[άδε κατάκειται] Ηις τοῦτο :ρῆ(ζης) φουῆς Ω[...]*H Z H Z / ΣΥΝ* [...] *A* τού[.]δε: ἐν Κ(υρί)ῳ [...] **λυμοῦ φ(ε)ῶ φόρο** καίτ[οι] /ἀκμάζ(οντα) τὸ χρόν(ῳ)) πῆδ(α) δεῦτερον :τόδ' ἔτη τρύτῳ κατόρυζα σώμα: / εὔχεσθ(ε) πάντ(ες) οἱ ἐν ταύτ(η) [τῆ] τύχη: δώρ(ῳ) οἰκτῆρ(ας) ὁ πάντων [Θ(εό)ς] κὲ Κ(ύριος):/εὔρη μ(έν) χάριν ἐν ἡμ(ερα) τῆς δῆ(κης) :κὲ ἀφέσεω(ς) τύχη τῶν ἐπτεσμέν(ων):/όστης δὲ ἐξορύξη τόδ(ε) :Γηέζη τούτ(ῳ) προσγεν(ή)σ(οι)τ(ο) λέπρα:/κ(αἰ) γῆ κατ(α)πόσι Χ(ριστ)ῆ κὲ Θ(ε)ῆ μ(ο)υ:ος δε <Θ>ποτ(ε) κὲ τοῖς ὁμόφοροι τούτου:/μηνὸς δὲ τετελεύτ(ηκε) Φευ(ρουαρίου) τε(άρτη) ἔτ(ου)ς) ς Χ Ι Θ+(=6619=1111μ. Χ)» .Αξιοσημείωτη είναι επίσης η φράση « ρῆζης φουῆς» που υποδηλώνει την ύπαρξη κοινωνικής διαστρωμάτωσης στην Μοσυνόπολη ⁸⁵.

Επίσης, αναφορά στη Μοσυνόπολη γίνεται από τον Νικήτα Χωνιάτη σχετικά με το έτος 1185, με αφορμή τις επιχειρήσεις του Βυζαντίου εναντίον των Νορμανδών. Οι τελευταίοι, αφού κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη διαιρέθηκαν σε τρία τμήματα, από τα οποία το πρώτο παρέμεινε να φρουρεί την πόλη, το δεύτερο κινήθηκε στις Σέρρες και το μεγαλύτερο κατευθύνθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Όταν έφθασε στη Μοσυνόπολη , σταμάτησε. Σύμφωνα με τον ιστορικό: «Ὁ δὲ γε Σικελικὸς στρατὸς τριχῆ διαιρεθεὶς, ὁ μὲν τῆ Θεσσαλονίκῃ παρέμενε, τῶν δ' αὖ μερίδων ἡ μὲν ἐσβάλλει κατὰ τὰς Σέρρας καὶ τὰ ἐκεῖσε πάντα χειροῦσθαι καὶ πορθεῖν ἔγνωκεν, ἡ δὲ ὡς διὰ λείας ὁδοῦ φερομένη καὶ μηδένα τὸν ἐς χεῖρας ἰόντα ἢ ἀντιπίπτοντα ἔχουσα ἐς αὐτὴν τὴν Μοσυνόπολιν κατεσκήνωσε καὶ τὸ κύκλῳ ὑποχείριον ἔθετο»⁸⁶. Από το παραπάνω χωρίο προκύπτει ότι στην πορεία στην Εγνατία οδό από την Θεσσαλονίκη προς την Κωνσταντινούπολη, η πρώτη σημαντική πόλη ήταν οι Σέρρες και η δεύτερη η Μοσυνόπολη ⁸⁷.

Οι Νορμανδοί δεν είχαν ακόμη συγκρουσθεί με τους Βυζαντινούς. Αποφάσισαν να συγκεντρώσουν στη Μοσυνόπολη όλες τις δυνάμεις τους, επιδιόμενοι συγχρόνως σε λεηλασίες της γύρω περιοχής, και, στη συνέχεια, να προελάσουν εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Ο νέος αυτοκράτορας Ισαάκιος Β΄ Άγγελος (1185-1195), για να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο, έστειλε τον στρατηγό του Αλέξιο Βρανά. Ο στρατηγός παρακολουθούσε από το Παπίκιο όρος τις κινήσεις του εχθρού, που άτακτα έβγαινε από τη Μοσυνόπολη για να λεηλατήσει τη γύρω περιοχή. Με αιφνιδιαστική κίνηση από τον ορεινό όγκο προς την πεδιάδα, ο Βρανάς βρήκε απροετοίμαστους τους Νορμανδούς και τους καταδίωξε μέχρι την πόλη, στην οποία βρήκαν προσωρινό καταφύγιο. Άναψε φωτιές στις πύλες του κάστρου της Μοσυνόπολης και οι στρατιώτες του όρμησαν μέσα σε αυτήν, την κατέλαβαν και

⁸⁵ Βλ. C. Asdracha - Ch. Bakirtzis, Inscriptions, 253.

⁸⁶ Χωνιάτης 319,45 – 60 και 357,61 - 67 - Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 25 - Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 295 – 296 - Ι.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία, τ. Γ΄, 281 - 282

⁸⁷Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 296

επιδόθηκαν στη σφαγή των εχθρών και στην αρπαγή των αγαθών τους.⁸⁸ Οι στίχοι που ακολουθούν αναφέρονται σε αυτά τα γεγονότα «*Ἦν δ', ὡς ἐφῆν, στράτευμα Σικελῶν ἄνω / πόλεις ἐπιὸν ρωμαϊκὰς καὶ τρύχον. / Σέρρας μὲν ἐμαύρωσε Στρυμόνος τόπους, / Ἀμφίπολιν δὲ τειχομαχία πόλιν / ἤδη παρεστήσαντο σὺν τοῖς ἐν κύκλῳ. / Εἶλον Βολερόν, Μοσυνόπολιν πόλιν, / καὶ τὴν βασιλεύουσαν αἰρήσειν πόλιν / ὡς νοσσιάν ἔρημον ῥῶντ' αὐτίκα.*»⁸⁹. Επιβεβαιώνεται επομένως ότι η σημαντικότερη πόλη του Βολερού ήταν η Μοσυνόπολη, αφού συσχετίζεται με αυτό, όπως άλλωστε και το θέμα Στρυμόνος με τις Σέρρες, που ήταν πρωτεύουσά του⁹⁰.

Στη Μοσυνόπολη, επίσης, έφτασε το 1191 ο σεβαστοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός, νόθος γιος του αυτοκράτορα Μανουήλ Α', για να οδηγηθεί στο Παπίκιο, όπου εκάρη αναγκαστικά μοναχός, μετά από κατηγορία για συμμετοχή του σε συνωμοσία εναντίον του αυτοκράτορα Ισαακίου Β'. Ο ιστορικός και παλατιανός γραμματέας Νικήτας Χωνιάτης, λειτουργών ως εντολοδόχος του αυτοκράτορα, συνέλαβε το σεβαστοκράτορα στα πλούσια κτήματα που διατηρούσε ο τελευταίος στην περιοχή της Δράμας, αφού του ανακοίνωσε το σκοπό της επίσκεψής του, και τον οδήγησε στη Μοσυνόπολη⁹¹.

Στα τέλη του 12^{ου} αι (1199/1200) η Μοσυνόπολη δοκιμάστηκε για ακόμη μια φορά μαζί με άλλες πόλεις της Θράκης, από τις επιδρομές που διενεργούσε ο Βούλγαρος Ιβαγκός⁹², ο οποίος θέλησε να ιδρύσει δική του ηγεμονία στην περιοχή της Ροδόπης⁹³. Οι επιτυχίες του οφείλονταν, σύμφωνα με την C. Asdracha, στην

⁸⁸ Χωνιάτης, 357,19 – 358,13: «...τὸ δὲ τρίτον τοῦ πρόσω ἐχόμενον οὐδ' αὐτὸ καθαρῶς ἦν ἀδιαίρετον, ἀλλ' ὁ μὲν Στρυμόνος ἔπινε καὶ ἐλούετο φθειρὸν τὰ κατ' Ἀμφίπολιν, ὁ δὲ προπορευόμενον γεγηθὸς καὶ οἶον προαρπάζων τὴν εἰς τὴν βασιλεύουσαν εἴσοδον κατὰ Μοσυνόπολιν ἐστρατοπεδεύετο. αἰεὶ δὲ νικῶντες καὶ μηδένα τὸν ἐς χεῖρας ἔχοντες ἐπιόντα ἀπερὶσκεπτοὺς ἔδρων τὰς ἐκδρομὰς καὶ κατὰ ἴλας ἀποδιίσταντο καὶ ἄλλος ἄλλοθι, ὡσπερ ἐκάστω φίλον, ἀπεσκεδάννυντο, εἴ ποτε δεήσειεν ἐξιέναι τῆς Μοσυνόπολεως ἐπὶ ληϊσμῶ καὶ τὰ ἐπιτήδεια εἰσενέγκασθαι. Φυλάζας τοίνυν ὁ στρατηγὸς τὰ παρὰ τῶν βαρβάρων ὧδέ πη γινόμενα τὴν στρατιὰν ἐπάγει κατὰ καιρὸν, μόλις πείσας ἀποστήναι μικρὸν τῶν ὁρέων καὶ βαδίσαι ποτὲ καὶ πεδίον ἱππύλατον. καὶ ὡς ἦνυσάν τι χρηστὸν ἐκ πρώτης ὁρμῆς καὶ μοῖραν ἐτρέψαντο τῶν ἀντιπάλων, τὸν τῶν Μυρμιδόνων μῦθον ἔργοις αὐτοῖς ἐπιστώσαντο αἴφνης εἰς ἀγαθοὺς ἄνδρας μετατεθέντες καὶ αἰεὶ τὸν ὄπισθεν κτείνοντες. συνέβη δ' ἐπιταθῆναι τὴν τῶν πολεμίων ἐπιδίωξιν καὶ κατὰ Μοσυνόπολιν αὐτήν. εὐτυχῶς δὲ καὶ τοῖς ἐφεξῆς προσπλακέντες ἐπιτίθενται καὶ τοῖς τοῦ πολισίματος ἔνδοθι. ἀμέλει καὶ τὰς πύλας παρὰ τῶν πολεμίων φρουρουμένας (ἤδη γὰρ φόβος καὶ φρικασμὸς αὐτοὺς περιεκέχτο σώματος) παραδόντες πυρὶ εἰσπεπηδηκότες ἔσωθεν ἐνεισιτῶντο ταῖς σφαγαῖς ἐπὶ μακρὸν ἀπόσιτοι ὄντες καρυκευμάτων ἀρεϊκῶν. ὡς δ' ἔφαγον πλοῦτον ἐθνῶν ἐνεπλήσθησάν τε καὶ ἐλιπάνθησαν τοῖς λαφυραγωγήμασι...» – Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 25 - I.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία, τ. Γ', 281 - 282,287 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις,16

⁸⁹ Εφραίμ στ. 5689-5696 (Το Χρονικό του Εφραίμ χρονολογείται μετά το 1313 - Βλ. I.Καραγιαννόπουλος, Πηγαί, 380) - Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 296

⁹⁰ Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 296-297 και ανωτ. σημ. 41

⁹¹ Χωνιάτης,426,25-27: «*Ἐπεὶ δὲ τῆς Δράμας ἀπάραντες εἰς Μοσυνόπολιν ἀφικόμεθα καὶ τῷ Παπκίῳ προσβαίνειν ἐμέλλομεν, ὡς ἂν τὰ τῶν μοναχῶν προσταχθέν οὕτω τελέσωμεν ἐπ' αὐτῷ...*» Βλ. - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις,16

⁹² Ο Ιβαγκός ήταν Βούλγαρος Βογιάρος που οργάνωσε συνωμοσία εναντίον του Ασέν Α'(1186 – 1196), τον οποίο και δολοφόνησε και στη συνέχεια κατέλαβε το Τέρνοβο (1196) Λόγω της αδυναμίας του όμως να αντιμετωπίσει τον Πέτρο, αδελφό του Ασέν, κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη. Οι Βυζαντινοί αρχικά τον περιέβαλαν με τιμές και του ανέθεσαν την διοίκηση της Φιλιππούπολης . – Χωνιάτης, 469,37 – 473 , 68 – Βλ C. Asdracha, Rhodopes, 168 - I.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία, τ. Γ', 316,317.

⁹³ Χωνιάτης, 513, 18 - 23: «*(Ο Ιβαγκός) ἀφιστῶν Ῥωμαίων ὅποσα (πολισμάτιά τε καὶ φρούρια) ἐς Μοσυνόπολιν ἐπίνενυκε μέχρι Ξανθείας...*» - Μνεΐα του γεγονότος κάνει και ο Εφραίμ, (264)

έντονη παρουσία του βουλγαρικού στοιχείου στην περιοχή⁹⁴. Ο Αλέξιος Γ΄ (1195 - 1203) κατόρθωσε τελικά να εξουδετερώσει τον αποστάτη, τον συνέλαβε με δόλο και τον φυλάκισε, ανακτώντας τις περιοχές που εκείνος είχε καταλάβει⁹⁵.

Κατά τον 12ο αι. η Μοσυνόπολη συνεχίζει να αναγράφεται ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Τραϊανούπόλεως και έτσι απαντά στους καταλόγους των τάξεων πρωτοκαθεδρίας (Notitiae) του Νείλου Δοξαπατρή⁹⁶ και της εποχής του Ισαακίου Β΄ Αγγέλου⁹⁷ (1185 – 1195)⁹⁸.

13ος αι.

Η Μοσυνόπολη τον 13^ο αι. γίνεται θέατρο πολλών επεισοδίων που σχετίζονται με τη δραματική ιστορία του Βυζαντίου κατά την περίοδο αυτή. Εκεί δραπέτευσε το 1203 ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ΄ Άγγελος (1195 – 1203), όταν ο ανιψιός του Αλέξιος Δ΄ (1203 – 1204) πήρε τον θρόνο με τη βοήθεια των σταυροφόρων⁹⁹. Εκεί επίσης κατέφυγε ο γαμβρός του Αλεξίου Γ΄, Αλέξιος Ε΄ Μούρτζουφλος (1204), το καλοκαίρι του 1204, μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, ο οποίος στρατοπέδευσε μπροστά στα τείχη της¹⁰⁰. Ανάμεσά τους αρχικά πραγματοποιήθηκε συμφωνία¹⁰¹. Στη συνέχεια όμως ο Αλέξιος Γ΄ παρασύροντας με δόλο τον Αλέξιο Ε΄ τον τύφλωσε. Ο Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος, ο οποίος αφηγείται το περιστατικό, γράφει ότι ο Αλέξιος Γ΄ είχε καλέσει τον Μούρτζουφλο «στα λουτρά» («bains»)¹⁰² και επομένως η Μοσυνόπολη διέθετε δημόσια λουτρά που τα επισκέπτονταν και οι αυτοκράτορες κατά την εκεί παραμονή τους¹⁰³.

«Αφίσταται δὲ τοῦ κράτους Ῥωμαῖδος /πρόσφυξ Ἰβραγκός, ... καὶ πλείστα δεινῶν Αὔσσονας κατειργάκει, καὶ στρατιὰν ἤτησεν αὐτῶν πολλάκις, /... , ἐπιδραμῶν δὲ καὶ πόλεις Ῥωμαῖδος τὰς πρὸς Βολερὸν μέχρις αὐτῆς Ξανθείας, / ... λείαν δράσας.» - Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 26 - Στ. Κυριακίδης, Βολερὸν, 296, 297 - P. Lemerle, Philippes, 162, 163 - C. Asdracha, Rhodopes, 60 - I. Καραγιαννόπουλος, Ιστορία, τ. Γ΄, 320 - 321

⁹⁴ C. Asdracha, Rhodopes, 60

⁹⁵ Χωνιάτης, 519, 27 – 35: «(Ο Αλέξιος Γ΄) συνειληφὸς (τον Ἰβραγκό) εἶχεν ἐν δεσμοῖς. κάκ τοῦδε τῶν τε πόλεων καὶ φρουρίων ἀπονητὶ περιγίνεται, ὧν ἤρχεν...» - Βλ. I. Καραγιαννόπουλος, Ιστορία, τ. Γ΄, 321 - 322

⁹⁶ PG, 132, 1108, λζ΄ - Βλ. Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις, 119 – 120 - Η συγγραφή του καταλόγου χρονολογείται περίπου το 1143 - Βλ. I. Καραγιαννόπουλος, Πηγαί, 324

⁹⁷ Σύμφωνα με τον I. Καραγιαννόπουλο (Πηγαί, 338) ο κατάλογος δημοσιεύθηκε το 1189.

⁹⁸ Βλ. Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις, 120. Ο κατάλογος

⁹⁹ Βιλλεαρδουίνος, παρ. 266: «*Et cil empereres Alexis ert à une cite que on apele Messinople à tot la soe gent, et tenoit encore grante partie de la terre*» - Ακροπολίτης, 8, 17 – 21: «Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Ἀλέξιος ὁ Ἄγγελος, ὃν ἀποδρᾶσαι ὁ λόγος εἰρήκει τῆς Κωνσταντίνου, περὶ τὴν Φιλιππούπολιν ἀφικόμενος καὶ μὴ πρὸς τῶν οἰκητόρων δεχθεὶς περὶ τὴν Μοσυνούπολιν ἀφικνεῖται κάκεισε τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο» - Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 26 - I. Καραγιαννόπουλος, Ιστορία, Τ. Γ΄ 351

¹⁰⁰ Βιλλεαρδουίνος, παρ. 270: «*L'empereres Morchuflex...s' en ala trosque vers Messinople, où l'empereor Alexis ère... Ensi se herberja l'empereres Morchuflex devant Messinople*» - Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 26

¹⁰¹ Βιλλεαρδουίνος, παρ. 270

¹⁰² Βιλλεαρδουίνος, παρ. 271: «*Et lors sermonst l'empereres Alexis l'empereor Morchufle que il venist a lui mengier et iroient ensemble as bains*» - Ακροπολίτης, 9, 17 – 20: «ἐντὸς οὖν τοῦ λουτήρος γενομένου τοῦ Ἀλεξίου ἐπεισπίπτουσιν ἀθρόον αὐτῷ οἱ τοῦ βασιλέως Ἀλεξίου ὑπηρεταὶ κάκεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξορύττουσιν» - Βλ. P. Lemerle, Philippes, 178 -- N. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 17-18

¹⁰³ Βλ. I. Σιγούρος, Νομός Ροδόπης, 75

Ο Λατίνος αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης Βαλδουίνος της Φλάνδρας (1204 – 1205) βάδισε στη συνέχεια με στρατό εναντίον του Αλεξίου Γ΄ στη Μοσυνόπολη, ο οποίος δραπέτευσε όταν το πληροφορήθηκε. Ο Βαλδουίνος έφθασε μέχρι την πόλη, την οποία οι κάτοικοί της, σύμφωνα με τον Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουίνο, του παρέδωσαν εκούσια («...*cil de la ville vont encontre lui et li rendent la ville a son conmandement.*»)¹⁰⁴. Εκεί συνέλαβε τον τυφλό πια Αλέξιο Ε΄, ο οποίος οδηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και θανατώθηκε¹⁰⁵. Ωστόσο με την εκστρατεία αυτή ο Βαλδουίνος είχε εισβάλει σε εδάφη που είχαν δοθεί, σύμφωνα με την *Partitio Romaniae*¹⁰⁶, ως φέουδο στον Βονιφάτιο Μομφερατικό και ο τελευταίος έσπευσε να τον συναντήσει στη Μοσυνόπολη¹⁰⁷. Η συνάντηση έληξε με ικανοποίηση του Βονιφάτιου, στον οποίο επεστράφησαν τα εδάφη που του είχαν αρχικά δοθεί, ανάμεσα στα οποία περιλαμβανόταν προφανώς και η Μοσυνόπολη¹⁰⁸. Στις 14 Απριλίου 1205 στη μάχη της Αδριανούπολης, ο Βαλδουίνος αιχμαλωτίστηκε και θανατώθηκε από τον Ιωαννίτζη (ή Καλογιάννη ή Σκυλογιάννη), ο οποίος διενεργούσε επιδρομές στη Θράκη¹⁰⁹.

Η Μοσυνόπολη συγκαταλέγεται ανάμεσα στις πόλεις που υπέστησαν καταστροφές το 1206 από τις επιδρομές αυτές του Βούλγαρου ηγεμόνα. Ο Ακροπολίτης την απαριθμεί ανάμεσα στις πόλεις που εκείνος κατέσκαψε εκ βάρων, προσθέτοντας επιπλέον ότι μετέφερε και επανεγκατέστησε τους κατοίκους της στην κοιλάδα του Δούναβη¹¹⁰. Ωστόσο η πληροφορία αυτή πρέπει να είναι υπερβολική, επειδή βρίσκουμε την Μοσυνόπολη να παραχωρείται το 1207 μαζί με τα εδάφη που ήταν εξαρτημένα από εκείνη ως τιμάριο στον Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουίνο από τον Βονιφάτιο Μομφερατικό, ο οποίος την είχε ανακαταλάβει χωρίς αντίσταση¹¹¹. Η

¹⁰⁴ Βιλλεαρδουίνος, παρ. 272 – 274 - Βλ. P. Lemerle, *Philippe*, 178

¹⁰⁵ Ακροπολίτης, 10, 1 – 3: «*ἐπει δὲ ἐξώρμησαν τῆς Κωνσταντίνου οἱ Ἴταλοι καὶ ἀπῆλθον περὶ τὴν Μοσυνούπολιν, εὐρόντες ἐκεῖσε τὸν Μούρτζουφλον Ἀλέξιον εἰς τὴν Κωνσταντίνου ἀπήγαγον· τοῦ δὲ δηλωθέντος αὐτοῦ μιάσματος ἀμυνόμενοι, ὅπερ εἰς τὸν υἱὸν Ἰσαακίου τοῦ βασιλέως εἰργάσατο, κρημνῶδει θανάτῳ τοῦτον καταδικάζουσιν*» - Βλ. T. L. F. Tafel, *Egnatia*, 27

¹⁰⁶ Στην *Partitio Romaniae* (Το κείμενο της συμφωνίας διασώθηκε αυτούσιο στις επιστολές του Ιννοκεντίου του Γ΄ - Βλ. Tafel-Thomas, *Urkunden I.444-452.*) δε μνημονεύονται οι περιοχές της Θράκης μεταξύ του Έβρου και του Αξιού. Κατά τον G. L.Fr. Tafel οι περιοχές αυτές που παραλείπονται αντιστοιχούν στα εδάφη που παραχωρήθηκαν τελικά στον Βονιφάτιο τον Μομφερατικό και αποτέλεσαν το λεγόμενο Βασίλειο της Θεσσαλονίκης (Βλ. Tafel-Thomas, *Urkunden I.461.*) - Πρβ. P. Lemerle, *Philippe* 179 - 180. - Δ. Ζακυθηνός, *Διαιρέσεις*, 180. - Στ. Κυριακίδης, *Βυζ. Μελέται* 334.

¹⁰⁷ Βιλλεαρδουίνος, παρ. 275: «*Et (ο Βονιφάτιος) chevaucha tant que il vint vers Messinople...et enqui se herberja, et fit tendre ses trez et ses paveillons*» - Βλ. T. L. F. Tafel, *Egnatia*, 27

¹⁰⁸ Βιλλεαρδουίνος, παρ. 302 -Βλ. P. Lemerle, *Philippe* 179

¹⁰⁹ Ακροπολίτης, 21 – 22 - Βλ. P. Lemerle, *Philippe*, 180 - G. Ostrogorsky, *Ιστορία*, τ. 3, 103

¹¹⁰ Ακροπολίτης, 23,7 – 16: «*(Ο Ιωαννίτζης) κατέσκαψε γοῦν ἐκ βάρων αὐτῶν τὴν Φιλιπούπολιν, θαυμαστὴν ἄγαν οὖσαν, ἣτις παρὰ τῷ Ἐβρῷ κείται, εἶτα τὰς ἄλλας πάσας πόλεις, τὴν Ἡράκλειαν, τὸ Πάνιον, τὴν Ραιδεστόν, Χαριούπολιν, Τραιανούπολιν, Μάκρην, Κλαυδιούπολιν, Μοσυνούπολιν, Περιθεώριον καὶ ἄλλας πολλὰς, ἃς ἀριθμεῖν οὐ χρεῶν. τὸν δὲ λαὸν ἀπάρας ἐκεῖθεν περὶ τὰς παραρροίας καθίζει τοῦ Ἰστρου...*» - Βλ. T. L. F. Tafel, *Egnatia*, 28 - C. Asdracha, *Prosopographie*, 289 και της ιδίας, *Rhodopes*, 105 - Ν. Ζήκος, *Οδοιπορικό*, 73 – και του ίδιου, *Μαξιμιανούπολις*, 18

¹¹¹ Βιλλεαρδουίνος, παρ. 495 «*En cel termine, Bonifates li marchis de Monferrat, qui ere a la Serre, que il avoit refermee, fist chevauchies trosque a Messinople. Et la terre se rendi a son commandement.*» - Βλ. Στ. Κυριακίδης, *Βολερόν*, 335 - P. Lemerle, *Philippe*, 180 - 181 – Ν. Ζήκος, *Οδοιπορικό*, 73 - Χ. Μπακιρτζής, *Βυζαντινή Θράκη*, 183 - Ι. Σιγούρος, *Νομός Ροδόπης*, 76

προσφορά αυτή έγινε κατά τη διάρκεια συνάντησης του Βονιφάτιου Μομφερατικού με τον αδελφό και διάδοχο του Βαλδουίνου, Ερρίκο της Φλάνδρας (1206 – 1216), στα Κύψελα (στην αριστερή όχθη του Έβρου). Ο Βονιφάτιος έδωσε στον Βιλλεαρδουίνο τη δυνατότητα να επιλέξει τις Σέρρες ή τη Μοσυνόπολη και εκείνος προτίμησε την τελευταία. Η έκφραση «*a totes ses apertenances*» που χρησιμοποιεί ο Βιλλεαρδουίνος αφήνει να διαφανεί ότι ένα μεγάλο μέρος της γύρω υπαίθρου ήταν εξαρτημένο από τη Μοσυνόπολη κατά την εποχή αυτή¹¹². Στη επιστροφή του στην Μοσυνόπολη και σε απόσταση μιας μέρας περίπου από εκείνη, στις 4 Σεπτεμβρίου 1207, ο Βονιφάτιος δολοφονήθηκε μέσα στα βουνά του Βολερού από τους Βουλγάρους της περιοχής («*li Bbourge de la terre*»), όπως γράφει ο Βιλλεαρδουίνος¹¹³. Η μαρτυρία αυτή, σύμφωνα με την C. Asdracha, επιβεβαιώνει την έντονη την παρουσία του βουλγαρικού στοιχείου¹¹⁴.

Η Μοσυνόπολη περιλαμβάνεται επίσης ανάμεσα στις πόλεις από τις οποίες διήλθε ο Ερρίκος της Φλάνδρας κατευθυνόμενος προς τη Θεσσαλονίκη στα 1208¹¹⁵.

Τα επόμενα χρόνια η Μοσυνόπολη ανακτήθηκε από τους Βυζαντινούς, αλώθηκε στη συνέχεια από τους Βουλγάρους και ανακτήθηκε και πάλι. Έτσι, στα 1225, ο Θεόδωρος Δούκας (1215 - 1230), ο δεσπότης της Ηπείρου, αποσπώντας την από τον Λατίνους, την περιέλαβε στις κατακτήσεις του. Ο Ακροπολίτης που παραδίδει το γεγονός δεν θα ανέφερε την Μοσυνόπολη ανάμεσα στις πόλεις που κατακτήθηκαν από τον Θεόδωρο, αν εκείνη είχε ολοσχερώς καταστραφεί και ερημωθεί από τον Ιωαννίτζη¹¹⁶. Μετά όμως τη μάχη της Κολοκοτνίτσας (9 Μαρτίου 1230)¹¹⁷, πέρασε στην κατοχή του Ιωάννη Ασέν Β΄ (1218 – 1241)¹¹⁸. Οριστικά θα επανέλθει στο Βυζάντιο με τον Ιωάννη Βατάτζη (1222 – 1254) στα 1242. Από τη στιγμή αυτή και

¹¹² Βιλλεαρδουίνος, παρ. 496: «*Lors dona li marchis Bonifaces a Geoffroi de Vilehardoin ... la cite de Messinople a totes ses apertenances, ou celi de la Serre la quele que il ameroit mielz*» -Βλ. P. Lemerle, Philippes, 180 - 181 - C. Asdracha, Rhodopes, 108 - Πρβ Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 335, ο οποίος ωστόσο θεωρεί ότι η παραχώρηση έγινε ενώ ακόμη ζούσε ο Βαλδουίνος

¹¹³ Βιλλεαρδουίνος, παρ. 498 – 499 - Βλ. P. Lemerle, Philippes, 180 - 181 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 18

¹¹⁴ Βλ. C. Asdracha, Rhodopes, 59 - 60

¹¹⁵ Henri de Valenciennes, 59 «*Toutes voies erra tant li empereur (ο Ερρίκος) qu' il vint à Marchre et puis à Traianople, et de là vint à Messinople ; et de là fist tant par ses journées k' il vint a Cristople*» - Βλ. P. Soustal, Thrakien, 370

¹¹⁶ Ακροπολίτης, 39, 17 - 18: «*έπει γοὺν Μοσυνόπολις και Ξάνθεια και ἡ Γρατζιανὸς αὐτῆ ὑπὸ τοῦτον(τὸν Θεόδωρον) ἐτέλει ...*» - Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 29 - Α. Μηλιαράκης, Ιστορία, 237 – 238 - Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 303, σημ.2 - C. Asdracha, Rhodopes, 106 -Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος, 77 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 19

¹¹⁷ Στη μάχη αυτή ο ως τότε αήττητος Θεόδωρος Δούκας, ο οποίος είχε περιορίσει τη λατινική κυριαρχία στην Κωνσταντινούπολη και τα περίχωρά της και είχε στεφθεί αυτοκράτορας της Θεσσαλονίκης, νικήθηκε κατά κράτος από τον Βούλγαρο τσάρο Ιωάννη Ασέν Β΄. Ο στρατός του διασκορπίστηκε και ο ίδιος αιχμαλωτίστηκε και οδηγήθηκε στη Βουλγαρία, όπου αργότερα θεωρήθηκε ένοχος συνωμοσίας και τυφλώθηκε. Βλ. Ακροπολίτης, 41,11 – 42,20 και 43, 14 – 0 19 – Εφραίμ, στ. 8089 – 8104, 8131 – 8134 – Βλ. Α. Μηλιαράκης, Ιστορία, 251 κ.ε. - Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος, 82,83 - Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, Βαλκανική επαρχία, 36

¹¹⁸ Ακροπολίτης, 51,17 – 18: «*έπει και γὰρ κατ' αὐτὸν κατόπιν ἐχώρει (ο Ασάν), πάντες ἀναιμωτὶ τούτω ὑπέπιπτον, και γίνεται μὲν ὑπ' αὐτὸν ἡ Ἀδριανοῦ, ἐκ τοῦ σχεδὸν δὲ και τὸ Διδυμότειχον, εἶτα Βολερόν ἅπαν...*» - Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 297 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 18

μέχρι την οριστική κατάκτηση της περιοχής από τους Οθωμανούς, η πόλη είναι σε βυζαντινά χέρια.¹¹⁹

Σε έγγραφο της μονής Εσφιγμένου του Ιανουαρίου του 1294 αναφέρεται το όνομα του Ανδρόνικου Ζηγαδηνού, δούκα του θέματος Μοσυνοπόλεως, κάτι που φανερώνει ότι κατά την εποχή αυτή το θέμα Βολερού και Μοσυνοπόλεως διατηρούσε την αυτοτέλειά του¹²⁰. Το ίδιο έγγραφο άλλωστε αναφέρει τον «*ἐπικρατοῦντ(α)(sic) τ(ήν) Μοσυνόπλ(ιν) κῆρ Νκόλ(αον) τὸν Μίτον (καὶ) πρωτοσεβαστ(όν) τ(ῶν) Βουλγάρ(ων)*», κάτι που επίσης αποδεικνύει την έντονη παρουσία του βουλγαρικού στοιχείου στην περιοχή¹²¹. Όπως προκύπτει από το έγγραφο, εκτός από τις στρατιωτικές αρμοδιότητες που απέρρεαν από το αξίωμά του, ο πρωτοσέβαστος είχε και δικαστικές και φορολογικές, που επεκτείνονταν και στη γύρω περιοχή της Μοσυνόπολης, παραμένοντας ωστόσο υπό την εξουσία του δούκα του θέματος.¹²²

Όσον αφορά τέλος το εκκλησιαστικό καθεστώς, στις αρχές του 13ου αι. (1210), μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους, η Μοσυνόπολη αποτελεί λατινική αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπή, με την επισκοπή της Ξάνθειας υπαγόμενη σε αυτήν¹²³, ενώ αναγράφεται ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Τραϊανούπολεως στους καταλόγους των τάξεων πρωτοκαθεδρίας (Notitiae) της εποχής του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου¹²⁴ (1259 – 1282).

14^{ος} αι.

Στις αρχές του 14^{ου} αι. εμφανίζεται στις πηγές το θέμα «*Βολεροῦ – Μοσυνοπόλεως, Σερρών και Στρυμόνος*» (1312) χωρίς σαφή διάκριση των διοικητικών μονάδων που το αποτελούν¹²⁵, αλλά και το θέμα «*Βολεροῦ καὶ Μοσυνοπόλεως*» (1319;)¹²⁶. Το 1312 με την ειρήνη του Ρηγίου, η οποία έκλεισε μια από τις φάσεις του εμφυλίου πολέμου μεταξύ του Ανδρόνικου Β΄ (1282 – 1328) και του Ανδρόνικου Γ΄ (1328 – 1341), η

¹¹⁹ Ακροπολίτης, 65, 27 – 30 : «*ἐπεὶ δὲ παρήλθε (ο Ιωάννης Βατάτζης) τὰ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας χωρία, ἥδη δὲ καὶ τὴν Χριστούπολιν παρήμειψε καὶ τὸν Στρυμόνα, τῷ φρουρίῳ τῆς Ρεντίνης προσέσχεν, ὑπὸ τινων τηρουμένων τῶν Ἰωάννου(Ασάν)·*» - Βλ. G. Ostrogorsky, *Ιστορία*, τ.2, 116 – Βλ. Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπειρος, 87 - Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Βαλκανική επαρχία*, 36 - Ν. Ζήκος, *Μαξιμιανούπολις*, 19

¹²⁰ Α. Ε, app. Ε, 196, στ. 14 -15: «*ὁ τ(ῆς) χώρ(ας) θεματικὸς δοῦξ ὁ οἰκεῖο(ς) τοῦ κρατ(αιοῦ) (καὶ) ἀ(γί)ου ἡμ(ῶν) αὐθ(έ)ντ(ου) καὶ βασιλ(έ)ως κῆρ Ανδρόν(ικ)ο(ς) ὁ Ζηγαδην(ό)ς...*» - Βλ. C. Asdracha, *Prosopographie*, 285

¹²¹ Α. Ε, app. Ε, 196, στ. 16 – 17 - Βλ. P. Soustal, *Thrakien*, 370

¹²² Βλ. C. Asdracha, *Prosopographie*, 285

¹²³ Βλ. R. L. Wolff, *Organisation*, 54 - P. Soustal, *Thrakien*, 370

¹²⁴ Βλ. Gelzer, 592 – Βλ. Π. Γεωργαντζής, *Τραϊανούπολις*, 121 – Για τη χρονολόγηση βλ. Ι. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί*, 367

¹²⁵ Η πρώτη εμφάνιση του θέματος αυτού γίνεται σε πρακτικό απογραφής κτημάτων της μονής Βατοπεδίου που εξέδωσε ο Ιωάννης Πανάρετος, «*ἀπογραφῆς τοῦ θέματος Βολεροῦ – Μοσυνοπόλεως, Σερρών καὶ Στρυμόνος*» κατά το έτος 1312 (Αρκ. Βατοπεδινός, 217 – 218) - Βλ. C. Asdracha, *Rhodopes*, 278 καὶ της ἰδίας *Histoire administrative*, 177 - Μ. Γρηγορίου – Ιωαννίδου, *Παρακμή*, 101 – Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, *Βαλκανική επαρχία*, 108. (Για τη χρονολόγηση βλ. F. Dölger, *Chronologisches*, 339)

¹²⁶ Α.Ζ. αρ. 16.38.56 – 57 – α.1319? : «*δοῦξ θέματος Βολεροῦ καὶ Μοσυνοπόλεως*» - Βλ. C. Asdracha, *Prosopographie*, 278 - Μ. Γρηγορίου – Ιωαννίδου, *Παρακμή*, 101

Χριστούπολη αποσπάστηκε από το θέμα Σερρών - Στρυμόνος¹²⁷ και εντάχθηκε στο θέμα Βολερού – Μοσυνοπόλεως, το οποίο επιδόθηκε στον δεύτερο¹²⁸. Ο όρος «θέμα» πάντως δε σημαίνει κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο τη συνένωση της πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας σε ένα πρόσωπο (στρατηγό), αλλά αποκτά την έννοια μιας δικαστικής – οικονομικής μονάδας που καταλαμβάνει γεωγραφικά την έκταση ενός ή περισσότερων παλιών θεμάτων ή μια μικρή φορολογική περιφέρεια γύρω από μια πόλη με τα περίχωρά της¹²⁹.

Ωστόσο φαίνεται ότι η Μοσυνόπολη υπέστη στη συνέχεια πλήρη καταστροφή. Άλλωστε οι πολεμικές συγκρούσεις που έγιναν στον χώρο της Θράκης στα χρόνια που προηγήθηκαν, από τη λατινική κατάκτηση μέχρι την ενσωμάτωση της περιοχής στο Βυζάντιο, είχαν αρνητικές συνέπειες στην αγροτική οικονομία, με την ολοκληρωτική σχεδόν ερήμωση της υπαίθρου. Οι συνθήκες αυτές είχαν επίπτωση και στην ίδια τη Μοσυνόπολη, οδηγώντας την σε πλήρη μαρασμό. Ο Ιωάννης Στ' Καντακουζηνός (1347 – 1354) κάνει μνεία σε αυτήν, μιλώντας για ερειπωμένη πόλη, με αφορμή επίθεση που δέχθηκε ο ίδιος από τον Βούλγαρο Μομτσίλο¹³⁰ στα 1343 και γράφει ότι η «Μεσήνη», όπως την ονομάζει¹³¹, είχε καταστραφεί πολλά χρόνια πριν¹³², ενώ σε άλλο σημείο αναφέρει ότι ήταν πλέον ακατοίκητη¹³³. Δεν

¹²⁷ Βλ. ανωτ. σημ. 41

¹²⁸ Καντακουζηνός, I, 11512 -24: « ἔστι δε τοῦτο, τὸ ἐμὲ μὲν ἐκ Σηλυβρίας ἄχρι καὶ Χριστουπόλεως τῶν μεταξὺ χωρῶν τε καὶ πόλεων καὶ στρατιᾶς, ἔτι δὲ καὶ δημοσίων φόρων τὴν διοίκησιν ἔχειν ...» Γρηγοράς, I, 321, 1 - 7: « Τέλος κυροῦται παρ' ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων, τὸν μὲν νέον κατέχειν αὐτοκρατορικῶς τῆς Θράκης ὅσον τὸ ἀπὸ Χριστουπόλεως ἄχρι τῶν περὶ τὸ Ρήγιον προαυλίων καὶ προαστείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως» – Βλ. Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, Βαλκανική επαρχία, 108

¹²⁹ Βλ. Η. Ahrweiler, Recherches, 83,86 - J. Karayannopoulos, Themenordnung, 96 - Μ. Γρηγορίου – Ιωαννίδου, Παρακμή, 102 – Β. Νεράντζη – Βαρμάζη, Βαλκανική επαρχία, 107

¹³⁰ Ο Μομτσίλο ήταν Βούλγαρος ηγεμόνας, ο οποίος ίδρυσε από το 1343 έως το 1345 μια μικρή ηγεμονία στην περιοχή της Ροδόπης. Αρχικά υπηρέτησε στην υπηρεσία του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου (1328 -1341) και το 1343/1344 ο Ιωάννης Καντακουζηνός τον έθεσε επικεφαλής των πόλεων και κάστρων της Μερόπης (Η περιοχή των πηγών του Άρδα). Προσχώρησε στην παράταξη της αυτοκράτειρας Άννας και επιτέθηκε στον κόλλο των Αβδήρων στα πλοία του συμμάχου του Καντακουζηνού Ομούρ του Αϊδινίου, ενώ εναντίον του ίδιου επιτέθηκε στην Μοσυνούπολη. Ο Καντακουζηνός προσπαθώντας να τον προσεταιρισθεί, του πρόσφερε τον τίτλο του σεβαστοκράτορα. Εκείνος όμως προτίμησε το αξίωμα του δεσπότη που του πρόσφερε η αυτοκράτειρα και ξανάρχισε τις επιθέσεις εναντίον των πόλεων του Βολερού («Χαλκιδικής» κατά τον Καντακουζηνό, II, 433, 21 - 22) που είχαν προσχωρήσει στο Καντακουζηνό. Στη συνέχεια ανεξαρτητοποιήθηκε και ίδρυσε αυτόνομη ηγεμονία, που περιελάμβανε ανατολικά την περιοχή της Μερόπης μέχρι την Μόρρα (Η ορεινή περιοχή στην οποία φτάνει η ανατολική απόληξη της οροσειράς της Ροδόπης) και έφθανε νότια έως την πόλη Ξάνθεια, η οποία έγινε και η έδρα του. Ο Καντακουζηνός τελικά με τη βοήθεια του Ομούρ κατόρθωσε να τον νικήσει μπροστά στα τείχη του Περιθεώριου το 1345. Ο ίδιος σκοτώθηκε και η ηγεμονία του περιήλθε στην εξουσία του Καντακουζηνού. – Καντακουζηνός, II, 402,24 – 403,16 /428,2 – 9/432,4 – 5, 11 – 14/ 437,1 – 2 /531,11 – 534,20 – Γρηγοράς, II, 703, 12 – 704,7/ 704,20 – 707,24/ 72718 – 729,13. Ο Γρηγοράς (728, 6 – 8) εντάσσει και το Περιθεώριο στην ηγεμονία του Μομτσίλο, πληροφορία την οποία η C. Asdracha (Histoire administrative, 202, σημ. 30) δε δέχεται ως ορθή. – Βλ. P. Lemerle, Aydin, 168 – 169,214 - 215 C. Asdracha, ό.π., 201 – 202.

¹³¹ Δεν θα πρέπει ωστόσο να γίνεται σύγχυση μεταξύ της Μεσήνης - Μοσυνόπολης και της Μεσήνης της ανατολικής Θράκης (αρχαία Druzipara) - Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 22,23 - P. Lemerle, Philippes, 129, σημ.5 - C. Asdracha, Rhodopes, 106, σημ.3 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 11

¹³² Καντακουζηνός, II, 42911 -432,4 : «καὶ προήλθεν ἄχρι πόλεως Μεσήνης παλαιᾶς, ἐκ πολλῶν ἐτῶν κατεσκαμμένης...», «βασιλεὺς μὲν οὖν ...ἐβάδιζεν εὐτάκτως διὰ Μεσήνης τὴν ἄγουσαν εἰς Κουμουτζηνά.....ἐν τοῖς εἰρηπίοις τῆς πόλεως...» - Γρηγοράς, II, 706,7 – 708,24 - Βλ. T. L. F. Tafel,

γνωρίζουμε ωστόσο τίποτε για τον χρόνο αυτής της καταστροφής και, όπως φαίνεται, ούτε και ο Καντακουζηνός γνώριζε. Υπάρχει η πιθανότητα η πόλη να μην υπέστη άλλη επιδρομή, να ερημώθηκε όμως σταδιακά μετά τις επιδρομές του Ιωαννίτζη στα 1206, όπως υποστήριξε η C. Asdracha¹³⁴. Τη «Μεσσήνη» αυτή ο Γρηγοράς, εξιστορώντας τα ίδια γεγονότα, ονομάζει με το παλαιότερο όνομά της, «Μοσυνούπολιν»¹³⁵. Η τελευταία αναφορά στη Μοσυνόπολη με αφορμή γεγονότα που διαδραματίστηκαν εκεί γίνεται από τον Καντακουζηνό αναφορικά με το έτος 1347: Ο αυτοκράτορας, ξεκινώντας από την Αδριανούπολη, επιτέθηκε εναντίον των Τούρκων που ήταν στρατοπεδευμένοι δίπλα στην Μοσυνόπολη και πέτυχε λαμπρή νίκη.¹³⁶ Είναι πάντως χαρακτηριστικό πως η περιοχή της Μοσυνόπολης επιλεγόταν ως χώρος στρατοπέδου ακόμη και όταν η ίδια είχε πια ερειπωθεί, κάτι που αποδεικνύει τη σημαντική γεωγραφική της θέση.¹³⁷ Από μαρτυρία τέλος περιηγητή το 1433 μαθαίνουμε ότι η άλλοτε καλά οχυρωμένη πόλη «*Mussi*», όπως και ένα τμήμα των τειχών της, είχαν καταστραφεί και η πόλη ήταν πλέον ακατοίκητη¹³⁸. Οι κάτοικοί της μετά την ερήμωσή της μεταφέρθηκαν στα γειτονικά Κουμουτζηνά (σημ. Κομοτηνή), τα οποία φαίνεται ότι αναπτύχθηκαν μετά την καταστροφή της Μοσυνόπολης, το 14^ο αιώνα, ενώ μέχρι τότε ήταν ένας ασήμαντος σταθμός της Εγνατίας οδού, και άρχισαν σταδιακά να εξελίσσονται σε ένα σημαντικό αστικό κέντρο της περιοχής. Επομένως, η Μοσυνόπολη αποτέλεσε τη μητέρα - πόλη της Κομοτηνής¹³⁹.

Σχετικά με το εκκλησιαστικό καθεστώς, επί Ανδρονίκου Β΄ (1282 – 1328) η επισκοπή Μοσυνοπόλεως είναι η μόνη κείμενη υπό τον μητροπολίτη Τραϊανουπόλεως¹⁴⁰. Μετά την κατάληψη της Τραϊανουπόλεως από τους Τούρκους (1347) η Μοσυνόπολη τέθηκε υπό την κηδεμονία της μητρόπολεως Ξανθείας. Στη συνέχεια όμως, μετά από αίτημα του πρώην μητροπολίτη Τραϊανουπόλεως Γερμανού, με συνοδική πράξη του Αυγούστου του 1347 η Μοσυνόπολη παραχωρήθηκε σε εκείνον και εκεί μεταφέρθηκε για ένα διάστημα η έδρα της

Egnatia,29,30 - Θ. Παπαζώτος, Παπίκιον όρος, 119 Ν. Ζήκος, Οδοιπορικό,73 - Ι. Σιγούρος , Νομός Ροδόπης,76 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις,19

¹³³ Καντακουζηνός, ΙΙ, 415, 25 – 416,1 : «*ηὐλίσαντο ἐπὶ τινὶ κόμῃ ἀοικήτῳ, λείψανα τῆς ἀρχαίας συνοικίας ὀλίγα τινὰ ἐχούσῃ*». Η δεύτερη αυτή σύγχρονη μνεία γίνεται όταν ο Καντακουζηνός αφηγείται πως μετά την προσχώρηση των Κουμουτζηνών στην παράταξή του αναφέρει ότι αφήνοντας στον Ομούρ στην Τραϊανούπολη , προχώρησε προς τα Κουμουτζηνά για να συναντήσει τον γιο του Ματθαίο- Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 303, σημ. 2 - C. Asdracha, Rhodopes, 106

¹³⁴ Βλ. C. Asdracha, Rhodopes, 106

¹³⁵ Γρηγοράς, ΙΙ, 705, 6 « *...ἔδοξε καὶ τῷ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ περὶ Μοσυνούπολιν, ἐξιόντι Κομοτηνῶν τῆς πολίχνης, πῆξασθαι τὸ στρατόπεδον...* » - Βλ. Στ. Κυριακίδης, Βολερόν, 303, σημ. 2

¹³⁶ Καντακουζηνός, ΙΙΙ64, 23 – 25:« *τῇ ἐπιούσῃ δὲ ἐν Μεσσηνί τῇ πόλει συνενέχθη τὰ στρατόπεδα ἀμφότερα· καὶ γενομένης συμβολῆς, ἐνίκων οἱ Ρωμαῖοι κατὰ κράτος ...* » - Βλ. T. L. F. Tafel, Egnatia, 30

¹³⁷ Βλ. και C. Asdracha, Rhodopes, 108

¹³⁸ Bertrand de la Broquière, Voyage, 175 : « *Item, de là je passey par une ville nommée Mussi qui fu jadis, par semblant, bonne et bien fermée, mais elle est ores toute destruiete, et une partie des murs abattus et n'y habite personne* » - Βλ. C. Asdracha, Rhodopes, 106

¹³⁹ Βλ. Χ. Μπακιρτζής, Βυζαντινή Θράκη,183 - Χ. Δαδήρας, Εγνατία οδός , 113 - Ι. Σιγούρος , Νομός Ροδόπης,76 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις,19.

¹⁴⁰ Gelzer, 597 - 601 – Βλ. Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις 63,126 και του ίδιου, Εκκλησιαστική οργάνωση,117 – Για τη χρονολόγηση βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Πηγαί, 382

μητροπόλεως¹⁴¹. Είναι ωστόσο αντιφατική η μαρτυρία αυτή με την προγενέστερη του Καντακουζηνού σχετικά με την ολοκληρωτική καταστροφή της πόλης¹⁴². Η C. Asdracha θεωρεί ότι στην πραγματικότητα η ίδια Μοσυνόπολη δεν υφίστατο πλέον, αλλά στην δικαιοδοσία του Γερμανού ετέθη μια περιφέρεια, και όχι μια πόλη, τα έσοδα της οποίας άλλωστε και τον ενδιέφεραν και όχι ο ακριβής της γεωγραφικός προσδιορισμός¹⁴³. Έκτοτε δεν μνημονεύεται η επισκοπή Μοσυνοπόλεως και δεν απαντά στους καταλόγους των τάξεων πρωτοκαθεδρίας (Notitiae) όπου αναγράφονται επισκοπές και μητροπόλεις των γειτονικών πόλεων¹⁴⁴. Προφανώς καταργήθηκε λόγω της κατάληψης της περιοχής από τους Τούρκους και υπήχθη στην αναδειχθείσα γειτονική μητρόπολη Μαρωνείας, ενώ ο μητροπολίτης μετατέθηκε στη μητρόπολη Λακεδαίμονος¹⁴⁵.

Η «Μοσυνόπολη» ή «Μοσυνούπολη» λοιπόν, που διαδέχθηκε την αρχαία «Porsula» των παλαιών οδοιπορικών και την «Μαξιμιανούπολη», η «Messinople» του Βιλλεαρδουίνου και η «Μεσήνη» του Καντακουζηνού ήταν μια πόλη που έζησε σημαντικές στιγμές της βυζαντινής ιστορίας, για να σβήσει και αυτή μαζί με τις συνθήκες που την ανέδειξαν. Τα ερείπιά της ωστόσο, που σώζονταν στην τουρκοκρατία με το όνομα Messin kale (= κάστρο της Μεσήνης),¹⁴⁶ παραμένουν σήμερα, για να θυμίζουν την παλιά ακμή της.

¹⁴¹ Acta et diplomata, I, 260 « Ἐπεὶ ὁ ἱερώτατος μητροπολίτης Τραϊανουπόλεως καὶ ὑπέρτιμος, ἐν στερήσει καθέστηκεν οἰκείου καθίσματος διὰ τὸ καὶ τὴν λαχοῦσαν αὐτὸν βαρβαρικῆς ἐφόδου γενέσθαι, παραχωρήσει Θεοῦ διὰ πλῆθος ἁμαρτιῶν, ἀνήνεγκε δὲ καὶ ἐζήτησεν ἐπιτραπῆναι καὶ ἀνατεθῆναι αὐτῷ εἰς καθέδραν τὴν ὑπὸ τὴν λαχοῦσαν αὐτῷ ἀγιωτάτην τῆς Μοσυνοπόλεως ἐπισκοπὴν, ἀμοιροῦσαν ἀρχιερέως γνησίου, ἥτις καὶ αὐτὴ πρὸ ὀλίγου τῷ τῆς Ξανθείας ἐπιτέτραπται, χηρευούσης ἔτι τῆς Τραϊανουπόλεως, διασκέψαι δοῦναι κοινῇ συνοδικῇ τὰ τοῦ πράγματος ἢ μετριότης ἡμῶν πέπραχε μετὰ τῷ περὶ αὐτὴν ἱερωτάτων ἀρχιερέων..., εἰς κατάντημα καὶ κάθισμα τοῦ Τραϊανουπόλεως εἶναι τὴν αὐτὴν ἀγιωτάτην ἐπισκοπὴν τῆς Μοσυνοπόλεως, ἕως ἂν Θεοῦ δόντος εἰς αὐτὴν ἐπανεέλθῃ ἢ κατ' αὐτὸν ἀγιωτάτην μητρόπολιν... Ἐπὶ τούτῳ γὰρ ἐπιδίδοται αὐτῷ καὶ ἡ παροῦσα ἡμετέρα καὶ συνοδικὴ πράξις, μὴν Ἀυγούστου ἰνδ.ιε' » - Βλ. Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις, 66 – 67, 126, 152 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 12

¹⁴² Βλ. ανωτ. σημ 119

¹⁴³ Βλ. C. Asdracha, Rhodopes, 107

¹⁴⁴ Gelzer, 592 κ.ε. - Βλ. C. Asdracha, Rhodopes, 106

¹⁴⁵ Βλ. Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 12, 13 - Πρβ. Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις, 76

¹⁴⁶ Βλ. Α. Μηλιαράκης, Ιστορία, 71 - Στ. Κυριακίδης, Παπίκιον, 224 - P. Lemerle, Philippes, 129, σημ.5 - Π. Γεωργαντζής, Εκκλησιαστική οργάνωση, 117 - Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις, 11

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- ACO E. Schwartz, Acta Consiliorum Oecumenicorum, Strassburg, 1914 κ.ε.
- Αθηνά Αθηνά, Αθήνα, 1889 κ.ε.
- Αρχαιολογία Αρχαιολογία, Αθήνα, Νοέμβριος 1981 κ.ε.
- Αρχαιολογικόν Δελτίον Αρχαιολογικόν Δελτίον, Αθήνα , 1915 κ.ε.
- Βυζαντιακά Βυζαντιακά, Επιστημονικόν ὄργανον Ελληνικής Ιστορικής Εταιρίας. Περίοδος Μεσαιωνικού Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη, 1981 κ.ε.
- Βυζαντινά Βυζαντινά, Επιστημονικόν ὄργανον Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου , Θεσσαλονίκη 1969 κ. ε.
- Bsl Byzantinoslavica, Czech Academy of Sciences, Prague 1929
- BZ Byzantinische Zeitschrift, Leipzig 1892κ.ε., München 1950 κ.ε.
- Byz Forsch Byzantinische Forschungen. Internationale Zeitschrift für Byzantinistik, Amsterdam, 1966 κ.ε.
- CB Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 50τ., Bonnae 1828 - 1897
- CFHB. Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Washington – Berlin – Wien – Roma – Bruxelles, 1967κ.ε
- ΕΕΦΣΠΘ Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
- Ελληνικά Ελληνικά , Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1928 κ.ε.
- Gelzer H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte

- Texte der Notitiae episcopatum. Ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen-und Verwaltungsgeschichte (Aus den Abhandlungen der K. Bayer. Akademie der Wiss. I. cl. XXI, Bd. III, Abth.), München 1900
- IEE Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Α΄ - ΙΣΤ΄, Αθήνα, 1970 – 2000
- Mansi J.D. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio, Firenze – Venezia 1759 – 1798 ανατ. Graz, 1960 - 1962
- OCP Orientalia Christiana Periodica, Roma, 1935 κ.ε.
- ODB The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. I – III, ed. A.P. Kazdan, New York – Oxford 1991
- PG J. P. Migne Patrologiae cursus completus, Series graeca, Paris 1857 – 1906
- Parthey G. Parthey, Hieroclis Synecdemos et Notitiae Graecae Episcopatum, Berolini 1866
- Περί Θράκης Περί Θράκης, Επιστημονική Περιοδική έκδοση, Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης, Ξάνθη 2001 - 2009
- REB Revue des Etudes byzantines, Paris 1943.κ. ε
- RHC Recueil des Historiens des croisades AcadIBL, Paris 1841 – 1906
- TIB Tabula Imperii Byzantini, Vienna 1976.κ.ε.
- Trditio Trditio. New York 1943 κ.ε.
- Θρακική Επετηρίς Θρακική Επετηρίς, Κομοτηνή, 1980 κ.ε.
- VV Vizantijskij Vremennik, Sanktpetersburg - Leningrad 1894 - 1927, Moskva 1947 κ.ε.

ΠΗΓΕΣ

- Acta et diplomata Acta et diplomata medii aevi εκδ. F. Milkosich – J. Müller, τ. I – VI, Vindobinae 1860 - 1890
- Ακροπολίτης Georgii Acropolitae opera, ed. A. Heisenberg, t.I. Historia, Breviarum Historiae Theodori Scutariotae additamenta. Leipzig 1903 ανατ. Stuttgart 1978
- Αλεξιάς Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς, εκδ. B. Leib, Anne Comnene, Alexiade 1 – 3, Paris 1937 – 1945. Ανατ: H. –G Beck. A. Kambylis. R. Keydell ,Anne Comnene, Alexias (CFHB XI/I, Series Berolinensis), Berolini et Novi Eboraci 2001
- Ammianus Marcellinus Ammianus Marcellinus , Römische Geschichte. εκδ. W. Seyfarth, I – IV(1. 14 – 31) (=Schriften und Quellen der Alten Welt,τ.21, 1 – 4) Berlin 1968,1970,1971 (με γερμ. Μετάφρ.)
- Αρκ. Βατοπεδινός Αρκάδιος Βατοπεδινός, Αγιορειτικά ανάλεκτα εκ του Αρχείου της Μονής Βατοπεδίου, Γρηγόριος ο Παλαμάς 3 (1919) 209 - 230
- A. E. Actes d'Esphigménou, εκδ. J. Lefort (Archives de l'Athos VI) Paris 1946
- A. Z. Actes de Zographou, εκδ. W. Regel, E. Kurtz, B. Korablev, VV 13 (1907) παράρτημα αρ.1
- Bertrandon de la Broquière, Voyage la Bertrandon de la Broquière, Le voyage d'Outremer, εκδ. Ch. Schefer - H. Cordier, Paris, 1892
- Βιλλεαρδουίνος Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος, Χρονικόν , εκδ. E. Faral, Geoffroi de Villehardouin, La conquête de Constantinople 1 – 2, Paris 1961
- Βίος Δεκαπολίτου Βίος αγίου Γρηγορίου Δεκαπολίτου, εκδ. F. Dvornik, Décapolite, σελ. 45 -75
- Collection N. Oikonomidès, A Collection of dated Byzantine Lead

	Seals, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 1986
Χωνιάτης	Νικήτα Χωνιάτου Χρονική Διήγησις, εκδ. Bekker, CB. Bonnae 1835. Ανατύπωση: J. – L. van Dieten, Nicetae Choniate Historia (CFHB XI/I, Series Berolinensis), Berolini 1975
Ευάγριος	Ευάγριος, Εκκλησιαστική ιστορία, εκδ. J. Bidez – L. Parmentier, London 1898. Ανατ. Amsterdam 1964
Εφραίμ	Εφραίμ, Χρονικόν, εκδ. I. Bekker, Ephraemius, CB. Bonnae 1840
Foulcher de Chartres, Historia	Historia Hierosolymitana, Gesta Frsancorum Iherusalem peregrinantium, auctore d. Fulcherio Carnotensi, RHC, Historiens Occidentaux, III (1844 – 1895)
Γεώργιος Κύπριος	Georgii Cyprii descriptio orbis Romani, εκδ. H. Gelzer, Leipzig 1890, 57 - 83
Γρηγοράς	Νικηφόρου Γρηγορά, Ρωμαϊκή ιστορία εκδ. L. Schopen, CB. I – II, Bonnae 1829, 1830 και I. Bekker, III, Bonnae 1855
Henri de Valenciennes	Henri de Valenciennes, Histoire de l' empereur Henri de Constantinople, εκδ. J. Longon (Docum. rel. à l'hist. des Croisades 2), Paris 1948
Ιεροκλής Γραμματικός	Ιεροκλέους Γραμματικού, Συνέκδημος εκδ. E. Honigmann, Le Synekdèmos d'Hiéroklès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre (Corpus Bryxellence Historiae Byzantinae Forma imperii byzantini. Fasciculus I), Bruxelles 1939
Itineraria Antonini Augusti	Itineraria Romana, εκδ. O. Cuntz, Itineraria Romana I. Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense, Leipzig 1929. (ανατ. Stuttgart 1990)
Itinerarium Hierosolymitanum	K. Miller, Itineraria Romana IV. Itinerarium Hierosolymitanum (Burdigalense) Stuttgart 1916

Καντακουζηνός	Ιωάννου Καντακουζηνού , Ιστορία, εκδ. L. Schopen, CB. I – III, Bonnae, 1828 - 1832
Κλητηρολόγιον Φιλοθέου	Κλητηρολόγιον Φιλοθέου, εκδ. N. Oikonomidès, Listes, 65 - 235
Κων.Πορφ.Θεμ.	Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Περί Θεμάτων, εκδ. A. Pertusi (Studi e Testi 160), Città del Vaticano 1952
Κων. Πορφ., Βασ. τάξ.	Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Περί βασιλείου τάξεως, εκδ. I.I. Reiskii, Constantini Porphyrogeniti imperatoris, De cerimoniis aulae byzantinae, CB. I - II, Bonnae 1829 –1830
Notitia Episcopatum	Notitia Episcopatum, Parthey,VI ,145 – 149 και VIII, 162 - 180
Notitia Episcopatum (Philippicus 1477)	Notitia Episcopatum (κωδ. Philippicus 1477), εκδ. H Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche BZ 1 (1892) 253 - 257
Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος	Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος , εκδ. E. Schwartz, ACOe I, Concilium Universale Ephesinum, Vol. 1 –5, Berolini et Lipsiae 1922 - 1930
Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος	Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος , εκδ. E. Schwartz, ACOe II, Concilium Universale Chalcedonense, Vol. 1 –6, Berolini et Lipsiae 1932 - 1938
Ε΄ Οικουμενική Σύνοδος	Ε΄ Οικουμενική Σύνοδος , εκδ. E. Schwartz, ACOe IV, Concilium Universale Constantinopolitanum sub Justiniano habitum, Vol 1 : Concilii actiones VIII. Appendices graecae - indices. J. Straub, Berolini – Lipsiae 1914,, Vol. 1 –6, Berolini et Lipsiae 1932 - 1938
Προκόπιος, Περί κτισμάτων	Προκόπιος, Περί κτισμάτων, εκδ.J. Haury, Procopii Caesariensis opera omnia III. 2, Lipsiae 1913. Editio stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecit G.

Wirth IV, Leipzig 1964

- Προκόπιος, Υπέρ των πολέμων
Προκόπιος, Υπέρ των πολέμων λόγοι, ed. J.Haury, Procopii Caesariensis opera omnia I - II., Lipsiae 1905. Editio stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecit G.Wirth I -II, Leipzig 1962, 1963
- Ψευδο -Επιφάνιος
Ψευδο -Επιφανίου, Notitia episcopatum, εκδ. Gelzer, 534 - 542
- Σκυλίτζης
Ἰωάννου Σκυλίτζη, Σύνοψις ιστοριῶν, εκδ. I. Thurn, Ioannes Skylitzae, Synopsis Historiarum (CFHB 5) Berolini 1973
- Θεοφάνης
Θεοφάνη Ομολογητοῦ, Χρονογραφία, εκδ. De Boor, Theophanis Chronographia, Lipsiae 1883 – 1885 (ανατ. Hildesheim – New York 1980)
- Ζωναράς
Ἰωάννου του Ζωναρά, Επιτομή ιστοριῶν, εκδ. M. Pinter – Th. Büttner - Wobst, Ioannis Zonarae, Epitome historiarum, CB I - III, Bonnae 1841 –1897

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- H.Ahrweiler, Etudes
H.Ahrweiler, Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance. Variorum Reprints, London 1971
- H. Ahrweiler, Recherches
H. Ahrweiler, Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe – XIe siècles. Bulletin de Correspondance hellénique 84 (1960) 1 – 109 (=Etudes VIII)
- Κ. Αμαντος, Βολερόν
Κ. Αμαντος, Βολερόν, Ελληνικά 2 (1929) 124 - 126
- H. Antoniadou – Bibicou, Histoire maritime
H. Antoniadou – Bibicou, Etudes d'histoire maritime de Byzance. A propos du « Thème des Caravisiens », Paris 1966
- C. Asdracha, Rhodopes
C. Asdracha, La région de Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Etude de géographie historique, Athènes 1976.
- C. Asdracha, Histoire administrative
C. Asdracha, Les Rhodopes au XIVe siècle. Histoire administrative et prosopographie, REB 34 (1976) 175 – 211

- C. Asdracha, Prosopographie C. Asdracha, Les Rhodopes dans la deuxième moitié du XIIIe siècle : Prosopographie, REB 31 (1973) 275 - 297
- C. Asdracha - Ch. Bakirtzis, Inscriptions C. Asdracha - Ch. Bakirtzis, Inscriptions byzantines de Thrace (VIIIe-XVe siècles. Édition et commentaire historique, Αρχαιολογικόν Δελτίον 35 (1980) [1986], Αθήνα 1986,241 - 282
- A.K. Βαβρίτσας, Αρχαιότητες A.K. Βαβρίτσας, Αρχαιότητες και μνημεία Θράκης, Αρχαιολογικόν Δελτίον 19, Χρονικά (1964) 386 –389
- A.K. Βαβρίτσας, Μνημεία Θράκης A.K. Βαβρίτσας, Αρχαιότητες και μνημεία Θράκης, Αρχαιολογικόν Δελτίον 20, Χρονικά (1965) 482 –485
- F. Dölger, Beitrage, F. Dolger, Beitrage zur Geschichte des byzantinischen Finanzerwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts (Byzantinisches Archiv 9), Leipzig – Berlin 1927, ανατ. Hildesheim 1960
- F. Dölger, Chronologisches F. Dölger, Chronologisches und diplomatisches zu den Urkunden des Athoslosteers Vatoped, BZ 39 (1939) 321 - 340
- F. Dvornik, Décapolite F. Dvornik, La vie de Saint – Grégoire le Décapolite et les Slaves Macédoniens au IXe siècle, Paris 1926,
- P. Gautier, Pakourianos P. Gautier, "Le Typikon du sébaste Grégoire Pakourianos", REB 42 (1984) 5-145.
- Π. Γεωργαντζής, Εκκλησιαστική οργάνωση Π. Γεωργαντζής, Η εκκλησιαστική οργάνωση και διοίκηση της Θράκης κατά την Βυζαντινή εποχή, Byz Forsch,14,1(1989) 201 – 219
- Π. Γεωργαντζής, Τραϊανούπολις Π. Γεωργαντζής, Η μητρόπολις Τραϊανουπόλεως και αι επισκοπαί αυτής, Ξάνθη, 1981
- T. E. Gregory, Galerius T.E.Gregory , Galerius εν ODB, II, 817
- Μ. Γρηγορίου – Ιωαννίδου, Παρακμή Μ. Γρηγορίου – Ιωαννίδου, Παρακμή και πτώση του θεματικού θεσμού. Συμβολή στην εξέλιξη της διοικητικής και στρατιωτικής οργάνωσης του Βυζαντίου από τον 10^ο αι. κ.ε., Θεσσαλονίκη 1985

- Χ. Δαδήρας, Εγνατία Χ. Δαδήρας, Η Εγνατία οδός στην περιοχή της Θράκης κατά τη ρωμαϊκή και Βυζαντινή εποχή, *Περί Θράκης*, 3, (2003) 101-130
- A. Harvey Economic Expansion in the Byzantine Empire 900 – 1200, Cambridge university press. Ελλην. μετάφρ. Ε. Στάμπογλη, Οικονομική ανάπτυξη στο Βυζάντιο 900 – 1200. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997
- Ι.Καραγιαννόπουλος, Διοικητικό σύστημα Ι.Καραγιαννόπουλος, Το βυζαντινό διοικητικό σύστημα στα Βαλκάνια (4^{ος} – 9^{ος} αι.), Αθήνα 1994
- Ι.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία Ι.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία Βυζαντινού κράτους, τ. Α' (324 – 565), τ. Β' (565 – 1081), τ. Γ' (1081 – 1204)³, Θεσσαλονίκη, 1978, 1981, 1991
- Ι.Καραγιαννόπουλος, Πηγαί Ι.Καραγιαννόπουλος, Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας⁵, Θεσσαλονίκη 1987
- J. Karayannopoulos, Themenordnung J. Karayannopoulos, Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung, München 1959
- Γ. Κονιδάρης, Μητροπόλεις Γ. Κονιδάρης, Αι μητροπόλεις και αι αρχιεπισκοπαί του Οικουμενικού πατριαρχίου και η «τάξις» αυτών τ. 1,2 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch – Neugriechischen Philologie 13), Αθήναι 1934
- Χ. Κυριαζόπουλος, Θράκη Χ. Κυριαζόπουλος, Η Θράκη κατά τους 10ο -12ο αιώνες. Συμβολή στη μελέτη της πολιτικής, διοικητικής και εκκλησιαστικής της εξέλιξης, Θεσσαλονίκη 2000
- Στ. Κυριακίδης, Βολερόν Στ. Κυριακίδης, Το Βολερόν, εν Βυζαντιναί Μελέται II - IV. ΕΕΦΣΠΘ 3(1934) 289 - 494
- Στ. Κυριακίδης, Θρακικά ταξίδια Στ. Κυριακίδης, Θρακικά ταξίδια, Μπουρού – Καλέ – Αναστασιούπολις – Περιθεώριον, Εν Αθήναις, 1930
- Στ. Κυριακίδης, Παπίκιον Στ. Κυριακίδης, Το Παπίκιον όρος, Αθηνά 35 (1923) 219 - 225

- B. Leadbetter, Biographies B. Leadbetter, Roman Imperial Biographies-Galerius and the will of Diocletian, Routledge 2009
- P. Lemerle, Aydin P. Lemerle, L'émirat d'Aydin. Byzance et l'Occident, recherches sur « La Geste d'Umur Pasha », Paris 1957
- P.Lemerle, Cinq études P. Lemerle, Cinq études sur le Xe siècle byzantin, Paris 1977
- P. Lemerle, Philippes P. Lemerle, Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine (Bibl. des Ecoles francaises d'Athènes et de la Rome 158), Paris 1945
- M. Loos, Communautés rurales M. Loos, « Quelques remarques sur les communautés rurales et la grande propriété terrienne à Byzance (VIIe – Xe siècles) », Bsl 39 (1978) 3 - 18
- E. Μακρή, Τάφοι E. Μακρή, Οι παλαιοχριστιανικοί τάφοι της Θράκης, Byz Forsch,14,1(1989) 343 - 359
- A. Μηλιαράκης, Ιστορία A. Μηλιαράκης, Ιστορία του βασιλείου της Νικαίας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου(1204 – 1261), Αθήνα, 1898, ανατ. 1994
- X. Μπακιρτζής, Βυζαντινή Θράκη X. Μπακιρτζής, Βυζαντινή Θράκη, 330 -1453, τόμος «Θράκη», Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, Αθήνα 1994, 151 -211
- X. Μπακιρτζής - Δ. Τριαντάφυλλος, Θράκη X. Μπακιρτζής - Δ. Τριαντάφυλλος, Θράκη, (Πολιτιστικοί οδηγοί 1),Αθήνα 1989
- B. Νεράντζη – Βαρμάζη B. Νεράντζη – Βαρμάζη , Αγροτική και Αστική Οικονομία στο Βυζαντινό Κράτος, Θεσσαλονίκη 2002
- B. Νεράντζη – Βαρμάζη, Βαλκανική επαρχία B. Νεράντζη – Βαρμάζη, Η βαλκανική επαρχία κατά τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες, Θεσσαλονίκη 1998
- N. Οικονομίδης, Πολιτεία N. Οικονομίδης, Πολιτεία – Οικονομία – Κοινωνία. Το νέο κράτος της Μέσης Βυζαντινής περιόδου, ΙΕΕ τ. Η',154 - 175

- N. Oikonomidès, Listes N. Oikonomidès, Les listes des préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris 1972
- G. Ostrogorsky, Ιστορία G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates³, München 1963 (ελλην.μετφρ. Ι.Παναγόπουλου – επιστ. εποπτεία Ε.Κ.Χρυσού, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.3, Αθήνα 1978,1979,1981)
- Θ. Παπαζώτος, Βολερόν Θ. Παπαζώτος, Σημειώσεις στο «Βολερόν» του Στ. Κυριακίδη. Μερικά νέα στοιχεία, Θρακική Επετηρίς 2 (1981) 223 – 243
- Θ.Παπαζώτος, Παπίκιον Θ. Παπαζώτος, Προανασκαφικές έρευνες στο Παπίκιον όρος, Θρακική Επετηρίς 1, (1980) 113-152
- Χ. Πέννας, Μνημεία Χ. Πέννας, Βυζαντινά, μεσαιωνικά και νεότερα μνημεία ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, Αρχαιολογικόν Δελτίον 31 , Χρονικά (1976) 334-340
- Ε. Πεντάζος, Αρχαιότητες Ε. Πεντάζος, Αρχαιότητες και μνημεία Θράκης Αρχαιολογικόν Δελτίον 24, Χρονικά (1968) 362-364
- Ι. Σιγούρος , Νομός Ροδόπης Ι. Σιγούρος, Νομός Ροδόπης: Ιστορία - Αρχαιολογία - Γεωγραφία - Ανθρωπογεωγραφία – Πολιτισμός, Εταιρία Παιδαγωγικών Επιστημών Κομοτηνής, Κομοτηνή 1997
- P. Soustal , Thrakien P. Soustal , Thrakien (Thrake, Rodope und Haimimontos),TIB 6 , Wien,1991
- Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, Θέμα Στρυμόνος Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, Τα θέματα του Μακεδονικού χώρου. Το θέμα Στρυμόνος, Διεθνές Συμπόσιο « Βυζαντινή Μακεδονία 324 – 1430 μ. Χ.», Θεσσαλονίκη 29 – 31 Οκτωβρίου 1992 (= Μακεδονική Βιβλιοθήκη 82, Θεσσαλονίκη 1995, 307 – 319)
- Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος Α. Σταυρίδου Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος τον 13^ο αι. Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την αυτοκρατορία. Θεσσαλονίκη 1991
- A. Stavridou – Zafraka, Slav Invasions A. Stavridou – Zafraka, Slav Invasions and the Theme Organization in the Balkan Peninsula, Βυζαντιακά 12 (1992) 165 - 179

- T. L. F. Tafel, Egnatia T. L. F. Tafel, De via militari Romanorum Egnatia, qua Illyricum, Macedonia et Thracia iungebantur. Tübingen 1842. (ανατ.London 1972)
- G. L.Fr. Tafel - G. M. Thomas, Unkunden G. L.Fr. Tafel - G. M. Thomas, Unkunden zur älteren Handels – und Stadtgeschichte der Republik Venedig, mit besonderer Beziehung auf Byzanz und Levante von neunten bis zum Ausgang des fünfzehnten Jahrhunderts I –III Wien 1856 - 1857 Amsterdam 1964
- Κ.Τρεμόπουλος, Κομοτηνή Κ. Τρεμόπουλος, Η Κομοτηνή και οι αρχαιότητες της περιοχής της, Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής, Θεσσαλονίκη, 1966
- R. L. Wolff, Organisation R. L. Wolff, The Organization of the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204 – 1261 Traditio 6 (1948) 33 - 60
- Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Ιστορία Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Βυζαντινή Ιστορία, τ. Α' (324 – 610)², Θεσσαλονίκη 1992, τ.Β' ₁ (610 – 867)² Θεσσαλονίκη 1993, τ.Β' ₂ (867 - 1081)² Αθήνα, 1988
- Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Μακεδονία Αικ.Χριστοφιλοπούλου, Βυζαντινή Μακεδονία, Βυζαντινά 12 (1983) 9 - 63
- Δ.Α. Ζακυθηνός, Ιστορία Δ.Α. Ζακυθηνός ,Βυζαντινή ιστορία (323 – 1071), Αθήναι 1972
- Δ. Ζακυθηνός, Διαίρεσις Δ. Ζακυθηνός, «Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει» ΕΕΒΣ 21 (1951) 179 - 208
- Ν. Ζήκος, Οδοιπορικό Ν. Ζήκος, Βυζαντινό οδοιπορικό στη Θράκη, Αρχαιολογία 13 (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1984) 71 -77
- Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις Ν. Ζήκος, Μαξιμιανούπολις - Μοσυνόπολις: ανασκαφή περικόεντρου ναού, Υπουργείο Πολιτισμού, 12η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Καβάλα, 2008
- Ν. Ζήκος, Οδοιπορικό Ν. Ζήκος, Βυζαντινό οδοιπορικό στη Θράκη, Αρχαιολογία 13 (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1984) 71 -77

Ν. Ζήκος,
Παπίκιον

Ν. Ζήκος, «Αποτελέσματα ανασκαφικών ερευνών στο Παπίκιον όρος», Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συμποσίου για τη Βυζαντινή Θράκη (Κομοτηνή 28-31 Μαΐου 1987), 1989, 679-681.

Ευκλείδου, Κ. (2015). Η βυζαντινή Μοσυνόπολη. Από τη Μαξιμιανούπολη στη Μεσήνη (4ος – 14^{ος} αι.). Στο: Σέργης, Μ. και συνεργάτες (Επιστημονική Επιτροπή), *Όψεις της Ιστορίας και του Πολιτισμού της Θράκης*. Κομοτηνή: Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών Δ.Π.Θ., Περιφερειακή Διεύθυνση Π/θμιας και Δ/θμιας Εκπαίδευσης Αν. Μακεδονίας και Θράκης. σελ. 61-93.

Κωνσταντίνα Ευκλείδου, M.Sc.
Καθηγήτρια Β/θμιας Εκπαίδευσης
2^ο Λύκειο Κομοτηνής
Γρατιανουπόλεως 1, Νέα Μοσυνούπολη,
69100-Κομοτηνή
E-mail: kefkleidou@sch.gr

